

Araştırma Makalesi/ Research Article

Moğolların Güneybatı Asya'yı İşgaliyle Anadolu Ve Bilâdüşşam'da Yaşanan Kıtliklar

Abdülbaki Bozkurt*

(ORCID: 0000-0002-9970-4897)

Makale Gönderim Tarihi

09.04.2025

Makale Kabul Tarihi

25.05.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Bozkurt, A., “Moğolların Güneybatı Asya'yı İşgaliyle Anadolu Ve Bilâdüşşam'da Yaşanan Kıtliklar”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/ Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis), (2025): 174-214.

APA: Bozkurt, A. (2025). Moğolların Güneybatı Asya'yı İşgaliyle Anadolu Ve Bilâdüşşam'da Yaşanan Kıtliklar. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis)), 174-214.

Öz

Yaygın ve sürekli açlığa mahkûm eden, etkilediği insanları zayıflatıp güçten düşüren, ölüm oranında önemli bir artışa yol açan ve uzun süreli gıda darlığı yaşatan kıtlık, insanları her daim tehdit eden felaketlerden biri olmuştur. Bu çalışmada 1230-1335 yılları arasında Moğol istilasına uğrayan Anadolu ve Bilâdüşşam'da meydana gelen kıtlıkların sebepleri ve bölge halkları üzerinde yaptığı olumsuz etkileri incelenecektir. Makale, önemini, anılan dönemin büyük sorunlarından ve aynı zamanda yaşananların sosyal bir boyutu olduğu halde fazla ilgi görememiş kıtlıkları incelemiş olmasından almaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, abdulbakibozkurt@artuklu.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of History, Türkiye.

Araştırmada dönemin çağdaşı olan tarihçilerin yazdıklarına odaklanılmıştır. Bunun yanı sıra tetkik eserlerden de faydalanma yoluna gidilmiştir. Çalışmada tarih biliminin kullandığı çözümleme, karşılaştırma ve değerlendirme tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın neticesinde, Moğol istilasına uğrayan Anadolu ve Bilâdüşşam'da meydana gelen kıtlıkların bir kısmının doğal diğer bir kısmının ise beşeri sebeplerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Doğal kaynaklı olanlara müdahale çok zor olsa da etkisi uzun süreli olmamıştır. Beşeri olan kıtlıklarda ise müdahale olanağı daha mümkün olduğu halde yıkıcılığı ve süresi daha uzun olmuştur. Bu açıdan araştırmada, her ne kadar doğal sebeplerden kaynaklanan kıtlıklarda kuraklık ve çekirge istilalarının etkisinin büyük olduğu görülse de Moğolların bölgeyi istila etmesinin de kıtlığın artmasında önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Ortaçağ, Moğollar, Memlükler, Kıtlik.

Famines in Anatolia and Bilad al-Sham after the Mongol invasion of Southwest Asia

Abstract

Famine, which condemns people to widespread and continuous hunger, weakens and debilitates the affected people, causes a significant increase in the mortality rate and causes long-term food shortages, has always been one of the disasters that threaten people. In this study, the causes of the famines that occurred in Anatolia and Biladüşşam, which were subject to the Mongol invasion between 1230-1335, and the negative effects it had on the people of the region will be examined. The article derives its importance from the fact that it examines the major problems of the period in question and the famines that did not receive much attention despite the social dimension of the events. The research focused on the writings of contemporary historians of the period. In addition, it was tried to benefit from research works. The analysis, comparison and evaluation techniques used by the science of history were used in the study. As a result of the study, it was concluded that some of the famines that occurred in Anatolia and Biladüşşam, which were subject to the Mongol invasion, were caused by natural causes and the other part by human causes. Although it is very difficult to intervene in those that were caused by natural causes, their effects were not long-lasting. In human-caused famines, although intervention was more possible, their destructiveness and duration were longer. In this respect, although it was seen in the research that drought and locust invasions had a great effect on famines caused by natural causes, it was also determined that the Mongol invasion of the region was an important factor in the increase of famine.

Keywords: History, Middle Ages, Mongols, Mamluks, Famine.

Giriş

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “kıtık” kelimesinin anlamıyla ilgili “kıt olma durumu, ihtiyaa yetmeyecek kadar azlık, az ve zor bulunma; toprak darlığı, ham madde kıtlığı ve nüfus artışı; kuraklık, savaş vb. nedenlerle ürünün yetişmemesi ve bundan doğan açlık; yiyecek maddelerinde görülen darlık.” şeklinde tanımlamalara yer vermektedir.¹ Birçok akademik araştırmaya da konu olan terimle ilgili yapılan tanımlamalarda kıtlığın gıdanın topyekn bulunmamasından öte pahalı olması anlamına geldiği dolayısıyla bu terimin her türlü ihtiyaç maddesine ve daha çok da gıda maddelerinin temininde yaşanan zorluğu ifade ettiği bildirilmiştir.² Diğer bir ifadeyle kıtlık, insanların hayatlarını sürdürebilecek kadar ihtiyaçları olan gıda maddelerine ulaşamaması durumundan kaynaklanan şiddetli açlık hali olduğu da belirtilmiştir.³ Böylelikle kıtlığın tam bir “bulunmama” halinden ziyade çeşitli nedenlerle arz ve talep arasındaki dengesizliğin talep tarafından ağır basması şeklinde de tanımlanabileceği veya en geniş anlamıyla ihtiyaç duyulan herhangi bir şeyin daha azına sahip olmak anlamına gelebileceği anlaşılmaktadır.⁴ Bu tanıma ayrıca gıdaya ulaşmada çekilen zorluk neticesinde meydana gelen ölümleri ve yeterli beslenememekten ötürü ortaya çıkan salgın hastalıkların neden olduğu kitlesel ölümleri de eklemek mümkündür.

“Yaygın ve sürekli açlığa, etkilediği insanların aşırı zayıflayıp gten düşmesine, lm oranında önemli bir artışa yol açan aşırı ve uzun süreli gıda darlığı” şeklinde de tanımlanan kıtlık çeşitli sınıflara

¹ “Kıtık”, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 26.9.2024

² Orhan Kılıç, Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtılıklar, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.10, s. 718; Nehir Varol vd., Anadolu’da İklima Bağlı Kıtık Afeti ve Risk Yönetimi, Antropoloji 37 (2019), 81-89.

³ Martin Ravallion, Famines and Economics, Journal of Economic Literature Vol. XXXV (September 1997), pp. 1205–1242; Gülay ğn Bezer, Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtık, Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2001, s. 67.

⁴ Sabri Mengirkaon, 19. Yüzyılda Diyarbakir’de Kıtık, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mardin, 2021, s.4.

ayrılmaktadır. Buna göre gıda darlığı çekilen bölge ya da ülkedeki tüm sınıfları ve toplulukları şu ya da bu oranda etkileyen kıtlıklar genel kıtlık olarak tanımlanırken, ülkenin yalnızca bir bölümünde yoğunlaşan, ama çoğunlukla kıtlık bölgesindeki bütün toplulukları etkileyen kıtlıkları ise bölgesel kıtlık şeklinde tariflenmektedir.⁵ Ayrıca özel bir yerin muhasarası esnasında kuşatılan alanda yaşanan yerel kıtlıklar da bunlara dâhil edilebilir.

Kıtlığın ortaya çıkmasında çok farklı tali sebepler öne çıksa da bunların tamamını “doğal” ve “beşeri” olmak üzere iki ana unsura bağlamak mümkündür. Kuraklık, aşırı yağmur, taşkınlar, mevsim dışı soğuklar, tayfunlar, bitki hastalıkları ve ürünlere dadanan zararlı böcek/hayvanlar gibi doğal ya da fiziksel nedenler ürünlerle birlikte gıda kaynaklarının yok olmasına yol açabilmektedir. Kuraklık, kıtlığın en sık karşılaşılan doğal nedeni olarak çorak ya da yarı çorak yerlerde açlığa yol açan başlıca etkidir. Bunun yanında sulamada yararlanılan önemli bir ırmağın kaynağının kuruması, ırmağın suladığı bölgelerde kıtlığa yol açabilmektedir. Doğal kıtlıkların en önemli özelliklerinden birisi kontrol altına alınmasının bazen imkânsız bazen de çok zor olmasıdır. Kıtlığın beşeri boyutunda ise siyasi ve kültürel nedenler başı çekmektedir. Buradaki en önemli faktörlerden biri insanlardan kaynaklanan savaşlardır. Savaşlar sırasında ürün ve yiyeceklerin yok edilmesinin yanı sıra kuşatma ve abluka gibi taktiklerle yiyecek dağıtımı da büyük ölçüde engellendiğinden kıtlıklar kaçınılmaz olmaktadır. Bu tür kıtlıklar doğal kıtlıkların tersine, denetim altına alınabilir niteliktedir.⁶

Yapılan tanımlamalara göre bir ülke veya bölgede kıtlığın yaşanması, her zaman için olası bir durumdur. Hele ki savaşların eksik olmadığı, tarımsal üretimde zirai mücadelenin tam anlamıyla yapılamadığı Orta Çağ'ın şartları göz önünde bulundurulduğunda bu dönemdeki kıtlıkların kaçınılmaz olduğu söylenebilir. 13. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 14. yüzyılın ortalarına kadar Güneybatı Asya'da ortaya çıkan kıtlıklar, bunun önemli örneklerindendir. Anılan tarih ve

⁵ Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989, c.13, s.279.

⁶ Ana Britanica, a.g.e. c.13, s.279.

coğrafyada Moğollar bölgesel bir güç olup dünya imparatorluğu hayallerini gerçekleştirme gayreti içindedirler. Bu amaçla önce Orta Asya ardından Yakın Doğu ve Anadolu'daki istila girişimleri ile bunlara eşlik eden birtakım doğal afetler, kıtlıkların tetikleyicilerinden olmuştur.

İnsanlığın karşı karşıya kaldığı bütün kıtlıkların tarihini yazmak pekâlâ mümkün olmayabilir. Bununla birlikte tarihin belli bir yerinde ve kesitinde yaşanan kıtlıkları, sebepleriyle birlikte ortaya koymak olası bir kıtlığın üstesinden gelmeye de katkı sağlar. Bu bağlamda çalışma, doğal afetlerden kaynaklanan kıtlıklar ile birlikte Bilâdüşşam olarak tanımlanan (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün bölgeleri) coğrafyanın Moğol istilasına uğramış şehirleri ile Anadolu'daki kıtlıklara odaklanmaktadır. Araştırma, Moğolların Anadolu'ya gelişleri ile birlikte başlayarak 1335 yılında Moğol temsilcisi Said Bahadır Han'ın ölümüyle son bulan istila yıllarını kapsamaktadır. Burada çizilen sınır, bir yandan yaşanan kıtlıklardaki ana unsur rolüyle Moğolların etkisini belirlerken diğer yandan konunun belirli bir çerçevede kalmasını sağlamaktadır.

Moğolların gelişiyile birlikte başlayan süreç şüphesiz sadece kıtlıklarla anılan bir dönem olmamış aynı zamanda büyük tahribatların yaşandığı bir devri de temsil etmiştir. Bu süreçte Anadolu Selçukluları Devleti bağımsızlığını yitirmiş, Abbasi Halifeliği ortadan kalkmış ve Eyyûbî Devleti de hükmünü hızla kaybederek yerini Memlûkler Devleti'ne bırakmıştır. İslam dünyasında her biri bir dönüm noktası niteliğinde olan bu olayların temel aktörü konumundaki Moğolların siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda yaşattığı bu olumsuzluklar çoğu zaman akademik araştırmalara da konu olmuştur. Bu bağlamda gerek Moğolların gerekse başka faktörlerin etkisiyle yaşanan kıtlıklara dair hem yurt içinde hem yurt dışında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en dikkat çekeni İlyas Gökhan'ın *Felaketler Çağı Orta Doğu'da Kıtlık, Kara Veba Ve Salgın Hastalıklar (1200-1405)* adlı kitap çalışmasıdır. Oldukça zengin bir içeriğe sahip olan bu çalışma, Mısır odaklı olmakla birlikte Bilâdüşşam'da yaşanmış kıtlıklara da kısmen yer vermiştir. Eser, aynı zamanda "Kitap Tanıtım" yazısına da konu

olmuştur.⁷ Bunun yanında Murat Ali Yülek'in "Moğol İstilasının Anadolu Ekonomisine Etkileri: Anadolu'da Selçuklu Barışı'nı Moğol Barışı mı Ortadan Kaldırdı?" başlıklı makalesinde Moğolların Anadolu'da Selçukluların kurmuş olduğu düzen ve üretimi (Selçuklu Barışı) sekteye uğrattığına, buna kaşılık uluslararası ticaretin yani "Moğol Barışı"nın geliştiğine işaret edilmiştir. Konuyla ilgili bir başka çalışma Nehir Varol, Eda Selimoğlu ve Timur Gültekin'in ortaklaşa hazırladıkları "Anadolu'da İklimle Bağlı Kıtlik Afeti ve Risk Yönetimi"⁸ başlıklı makalede kıtlık ve kuraklık tanımlarına yer verilerek bunların insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerine değinilmiştir. Yurt dışında, Martin Ravallion tarafından kaleme alınan "Famines and Economics" (Kıtliklar ve Ekonomi) adlı çalışmada ise ekonomik analizlerin ardından kıtlığın "coğrafi sınırlara meydan okuyan, hem sosyalist hem de kapitalist ekonomik sistemlerde yaşanabilecek bir durum olduğu" çıkarımına ulaşmaktadır. Kıtlik araştırmalarıyla ilgili belirlenen bu literatürde Moğol-Bilâdüşşam odaklı bir kıtlık çalışmasının olmaması, Gökhan'ın Mısır odaklı kitap çalışmasında Suriye'de yaşanan kıtlıklara kısmen yer vermesi bu alanda bir eksikliği ifade etmektedir. Çalışma, bu eksikliği gidermeyi ve literatüre yeni bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bunun yanında belirlenen tarih aralığında Anadolu ve Bilâdüşşam'da yaşanan kıtlıkların tespitinin yanı sıra bu kıtlıklarda Moğol ve doğal koşulların etkisini ortaya çıkarmak, bunları birbirinden ayırmak ve yaşanan bütün kıtlıkların, dönemin insanları üzerindeki etkilerini saptamak bu makalenin temel amacıdır.

Çalışmada öncelikle dönemin şahitleri olan yazarların tespitlerine yer verilmiştir. Eserlerin işlenişinde teknik olarak çözümleme, karşılaştırma ve değerlendirme metotlarından yararlanılmıştır. Coğunluğu Arapça olan eserlerin çözümlemeleri yapılmış, birbirleriyle karşılaştırıldıktan sonra ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilerek kullanılmıştır. Araştırma eserlerin konu hakkında yorum, değerlendirme ve tanımlamaları dikkate alınmış, gerektiğinde kişisel

⁷ Emre Kaymakçı, Felaketler Çağı Orta Doğu'da Kıtlik, Kara Veba Ve Salgın Hastalıklar (1200-1405), Kitap Tanıtımı, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl. 8, Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan, ISSN: 2149-9535 / 2636-7777.

⁸ Varol, a.g.m.

yorumlar katılarak konu işlemesi tamamlanmıştır. Ana metnin içinde kullanılan her bir başlık farklı dönemi işlediğinden alt başlık kullanımına yer verilmemiştir. Makalede, doğal koşullarla birlikte Moğol istilasının da kıtlıkların artışına sebep olduğu sonucuna ulaşılmış, Kıtlıkların (veya Moğol istilasının) insanlar üzerinde sosyal, iktisadi, siyasal ve rusal anlamda yıkıcı bir etki bıraktığı görülmüştür.

Moğolların Anadolu'ya Gelişleri ve İlk Kıtlıklar

Moğol istilası sebebiyle yıkılan Hrizmşahlar Devleti hükümdarı Celâleddin Hrizmşah, 1225 yılında Azerbaycan'a gelip Merağa şehrini kendine başkent yaptıktan sonra Moğollara karşı olan mücadelesini buradan sürdürmeye çalışmıştı. Celâleddin, Moğollara karşı verdiğı mücadeleye Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ı da dâhil etmek istemiş bu amaçla elçiler aracılığıyla görüşmüş ve her iki Türk hükümdarı Moğollara karşı ortak mücadelede fikir birliğı etmişlerdi. Ancak Celâleddin'in 1229 yılında Ahlat'ı kuşatıp Anadolu Selçuklularına tâbi Cihanşah'ı, Keykubad'a karşı kışkırtmaya çalışması iki hükümdarın arasının açılmasına neden olmuştu. 1230 yılında Hrizmşahlar ile Selçuklular arasında meydana gelen Yassıimen Savaşı, Moğolların Anadolu'ya yanaşmalarını sağlamış, Celâleddin'in savaşta yenilmesiyle de doğı sınırını Moğollara açık hale getirmiştir. Keykubad her ne kadar dostane yollarla Moğolların Anadolu'ya gelişini önlemeye çalışmışsa da bunda muvaffak olamamıştır. Moğollar, 1231 yılında Celâleddin'i takip ederek Doğı Anadolu Bölgesinden giriş yapmış, Eyyb ve Artuklu şehirlerinin bazılarını tahrip etmişlerdi. İstila şartlarının oluştuğunu gören Moğollar, Keykubad'ın ölümünden sonra yerine geçen oğı II. Gıyseddin Keyhusrev zamanında Anadolu'yu istila etmişlerdi (1243 Ksedağ Savaşı).⁹ Moğolların Anadolu'yu istilasıyla başlayan kıtlıkların önemli bir kısmında Moğollar etken iken çok az kısımlarında ise doğal afetler etkili olmuştur.

Bu çerçevede kayda değer ilk kıtlık Moğol etkisinin henüz başlamadığı 628/1230 yılında gerçekleşmişti. şam ve el-Cezire

⁹ Alaaddin Ata Melik Cveyn, *Tarih-i Cihan Gşa*, ev. Mürsel ztrk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.371-382; Ali Sevim & Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.573-574.

bölgelerini vurmuş olan bu kıtlığın sebebi yağmurların azalışı olarak bildirilmiştir. Bu kuraklık özellikle başta Haleb merkezi olmak üzere şehre bağlı diğer idari birimlerde daha çok hissedilmiştir. Bununla birlikte bu kıtlığın geçmiş yıllarda yaşanmış olanlardan daha şiddetli olmadığı belirtilmiştir. Atabek Şihabuddin ve Sultan Melikü'l-Aziz'in aldığı tedbirlerle kıtlık ortadan kaldırılmıştır.¹⁰ Bu tarihe yakın bir dönemde (630/1232) Bağdat'tan gelen kıtlık haberlerinde bir "kurr"¹¹ buğdayın 80,5 dinara satıldığı bildirilmiştir.¹² Başka bir kıtlığın da 636/1239 yılında yaşandığı bildirilmiş öyle ki yazar, "Dımaşk'ta öyle büyük bir pahalılık baş gösterdi ki büyüklerimiz daha önce böylesinden söz etmemişti. Buğdayın çuvalı 25 Mısır Dinarı veya 125 dirheme kadar yükselmiş, ekmeğin bir rıtlı¹³ bir dirhemi aşmış bütün yiyeceklerin fiyatı yükselmişti. Senenin sonunda fiyatlar gevşemeğe başlayarak normale dönmüştü".¹⁴ ifadelerine yer vermiştir. Müellif belirtmemiş olsa da pahalılığın en önemli sebebinin Eyyûbi melikleri arasındaki iktidar kavgası olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵

643/1245 Yılı Kıtlığı

643/1245 yılında Şam Bölgesinde sebebi Hârizmliler olarak gösterilen yeni bir kıtlıktan daha söz edilmektedir. Bu tarihte yaşanan hadiselerle bakıldığında kıtlığın seyir halinde birbirini tetikleyen olaylar zincirinin ardından gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Kıtlığın müsebbibi olarak gösterilen Hârizmliler, Celâleddin Harzemşah'ın Moğollara karşı yaşadığı hezimetten sonra Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad

¹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, thk. Ebü'l-Fida Abdullah el-Kadi, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. 10, s.496.

¹¹ Merkez yükü kadar olan şey (<https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D9%83%D8%B1/?c=T%C3%BCm> 01.4.2024)

¹² Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Tarihü'l-İslam ve Vefâyât el-Meşahir el-Âlâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmüri, Beyrut, Darü'l-Kitabü'l-Arabî, (t.y.). c.45, s. 50.

¹³ Rıtlı: Kullanıldığı yere göre değeri değişen ağırlık birimidir. Dımaşk'ta bir rıtlın ağırlığı 1399 gram olarak belirlenmiştir. Bkz. Muhammed Said, *el-İzahhat el-Asriyye li'l-mekayis ve'l-mekâyil ve'l-evzen*, Mektebetü Cülü'l-Cedid, San'a, 2007, s.180.

¹⁴ Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, thk. İbrahim Şemseddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut, 2002, c.5, s.257-258; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.46, s.30.

¹⁵ İlyas Gökhan, *Felaketler Çağı Orta Doğu'da Kıtlik, Kara Veba Ve Salgın Hastalıklar* (1200-1405), Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s.84.

tarafından Anadolu'ya getirilmişti.¹⁶ Keykubad'ın ölümünden sonra firar etmiř¹⁷, önce Eyyb Meliki Necmeddin Eyyb'n¹⁸, sonra Artukluların (635/1238), ardından bir defa daha Eyyblerin hizmetine girmişlerdi.¹⁹ 641/1243 yılına girildiēinde Sâlih Necmeddin, amcası Sâlih İsmail'e karşı verdiēi mücadelede karşısında birleşmiş hanedan ileri gelenlerini bulmuř²⁰ hatta Haēlılar dahi bu ittifaka dâhil edilmişti.²¹ Bunun zerine 642/1244 yılında Mısır Sultanı Sâlih Necmeddin, Hrizmlilerle mektuplaşarak onları bir defa daha yardımına davet etti. Fırat nehri üzerinden geēip Gazze'ye ulaşmak üzere yola koyulan Hârizmliler, üzerinden geētikleri bütün yerleri yaēmalamıřti.²² Böylece 643/1245 yılında, sözü edilen kıtlıēın temeli atılmış oluyordu. Bilahere Mısır ordusuyla birleşecek olan Hrizmliler²³ bu yaēmalama olaylarından sonra başta Kudüs olmak üzere bölgede birēok yeri hem Haēlılardan hem de Sâlih İsmail'in müttefiklerinden almışti.²⁴ Hârizmliler, verdikleri destek sayesinde şam topraklarının ele geēirildiēini görünce, sultana karşı nazlanmaya başlamışlardı.²⁵ Bu başarıdan sonra kendilerine verilen iktalar da onları tatmin etmemişti.²⁶ Bu sebeple Sâlih Necmeddin'e karşı isyan ederek karşı

¹⁶ Zehebî, *Tarih'l-İslam*, c.46, s. 46; Mükrimin Halil Yinanē, *Türkiye Tarihi Selēuklular Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, c.2, s.104-105.

¹⁷ Cemaleddin Muhammed b. Salim İbn Vâsıl, *Mfferic'l-Krub*, thk. Hsneyn Muhammed Rabi', Mısır, (y.y.), (t.y.), c.5, s. 135.

¹⁸ İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s. 135; Ahmet el-Makrîzî, *es-Sluk li Marifeti'd-Düvel ve'l-Mluk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Ktb'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c.1, s. 378.

¹⁹ İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s. 187-188; Makrîzî, a.g.e. c.1, s. 385.

²⁰ İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s.323.

²¹ İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s. 332; Zehebî, *Tarih'l-İslam*, c.47, s.8; Yusuf el-Atabeki İbn Taēriberdi, *en-Ncum'z-Zahira fi Mluk Mısır ve'l-Kahire*, Takdim: Muhammed Hüseyin şemseddin, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1992.c.6,s.285

²² İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s. 336; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve cami'u'l-ēurer*. (thk. H. R. Roveymir), Mısır Tarihi İslami Yayınları,1960, c.7, s.353; Taēriberdi, a.g.e. c.6, s.285-286.

²³ İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s. 336; Devâdârî, a.g.e. c.7, s.353; Taēriberdi, a.g.e. c.6, s.285-286.

²⁴ İbn Vâsıl, a.g.e. s.340; Taēriberdi, a.g.e. c.6, s.286-287.

²⁵ İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s.350.

²⁶ Bahattin Kök, el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyb, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, c.29, s.81.

taraf ile birleşmeye karar vermişlerdi.²⁷ Hârizmlilerin yeni müttefikleri ile birlikte başlattıkları Dimaşk kuşatması²⁸ “benzerine geçmişte rastlanmayan büyüklükte” bir kıtlık ve pahalılığın yaşanmasına sebep olmuştu.²⁹ Böylelikle 643/1245 yılı öncesinde başlayan hadiseler büyük bir kıtlığı da beraberinde getirmişti. Dönemin tarihçilerinden Ebû Şâme, insanın vicdanını yaralayan bu kıtlık hakkında şu ilginç bilgileri vermektedir.

“643/1245 yılında Hârizmlilerin yolları kesmiş olmaları sebebiyle büyük bir pahalılık yaşanmaya başlanmıştı. Şevvalin 18’inde (8 Mart 1246) bir çuval buğdayın fiyatı 600 Nâsırı Dirhemini³⁰ geçmiş, ekmeğin bir rıtlı da 3-4 dirhemi bulmuştu. 28 Mart günü itibarıyla yoksullar açlıktan yollara dökülmeye başlamıştı. Bunlar önce bir lokma daha sonra da buğday kepeği alabilmeleri için bir fûls³¹ istemeye başlamışlardı. Satın aldıkları kepeği yedikten sonra dışkılayan bu yoksullar, tıpkı tavuklar gibi tekrar bunu bir defa daha yiyorlardı. Bunu kendi gözlerimle gördüm. Gittikçe daha da şiddetlenen bu kıtlıkta Şevval ayının sonlarına doğru bir çuval buğdayın fiyatı 100 Suriye dinarı sonra 100 Nâsırî Dinarına³² kadar yükselmişti. Duyduğuma göre daha sonra 10 çuvalı 10.000 dirheme satılmış, satıcı buğdayı alana bu fiyatın sadece iki ay geçerli olduğunu beyan eden bir belge vermişti. Başka bir zamanda bizzat kendim bir rıtlı ekmeği dört dirheme satın aldım. Zilkade ayının 11’inden sonra (30 Mart) da ağırlaşmaya devam eden bu

²⁷ İbn Vâsıl, a.g.e. c.5, s.350-351; Devâdârî, a.g.e. c.7, s.358; Tabğriberdi, c.6, s.287.

²⁸ İbn Vâsıl, a.g.e. s.352; Tabğriberdi, c.6, s.288.

²⁹ İbn Vâsıl, a.g.e. s.353; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.47, s.17; Tabğriberdi, c.6, s.288.

³⁰ Dirhem: Roma parasındaki “Drahmi” ye karşılık olarak basılmış gümüş parayı ifade eder. Bölgesine göre gramajı değişir. Hanefilerde 1 Dirhem= 3.125 gram; Genelin ittifak ettiği ölçü: 2.975 gramdır. Bkz. Ali Cuma Muhammed, el-Mikayil ve'l-Mevazin eş-şer'iyye, Kudüs Yayınları, Kahire, 2001, s. 19; Nâsırı Dirhemi, ağırlığı 3.34 gram olan Nâsirüddin b. Muhammed Kalavun adına basılmış paralardır. Bkz. https://daralmhml.com/index.php?route=product/product&product_id=1045 03.10.2024.

³¹ Fûls: Altın veya gümüş olmayan bir medenden yapılmış dirhem 1/6'sına tekabül eden bir para birimi. Yaklaşık 1,6 gram ağırlığındadır. Bkz. Muhammed, a.g.e. s.28.

³² Dinar: 4.25 gram ağırlığında altın para. Bkz. Muhammed, a.g.e. s.19.

kıtlıkta siyah ekmeğın iki ukiyesi³³ bir dirheme, arpa ekmeğının her iki buçuk ukiyesi bir dirheme; Zilkade ayının 12'sinde (31 Mart) bir buğdayın çuvalı 1200 dirhem ve 50 gümüş Nâsırı dirheme satılmaya başlanmıştı. Unun 1,25 ukiyesi bir, rıtlı ise 10 dirheme, bir kile³⁴ arpa 50 dirheme, çuvalı ise 600 dirheme satılır olmuştu. Kuru zmn iki ukiyesi bir, sonra 1,5 ukiyesi bir, pekmezden yapılmış cevizli helvanın bir ukiyyesi bir dirheme satılıyordu". Verilen bu fiyatlara ilaveten biraz daha artan gıda fiyatlarını vermeye devam eden yazar, Kurban Bayramı ile birlikte fiyatların düşmeye başladığını, Muharrem ayının sonlarında (Haziran ayı sonları) et fiyatlarında ciddi bir düşüşün yaşandığını Cemâziyelâhirde (Ekim/Kasım) da bu düşüşün devam ettiğini yazmaktadır.³⁵ Süreçte yaşananları aktaran bir başka müellif, yukarıda yazılanlara ilaveten, üç ay boyunca devam eden kıtlıkta insanların açlıktan öldüğünü dile getirmektedir.³⁶ Zehebî, İbn Tağrıberdi ve İbn Kesîr gibi döneme yakın tarihçiler aynı olayı Eb Şâme'den benzer ifadelerle naklederek aktarmışlardır.³⁷

Yaşanan gelişmelere karşı Eyyûbi Devleti hükümdarı Sâlih Necmedin, hem kuşatmayı kaldırmak hem de elindeki toprakları kurtarmak amacıyla yeni bir hamle başlatmıştı. Bu amaçla Haleblilerle birlikte Humus sahibine de mektuplar yazarak Hârizmlilere karşı ittifak teklifinde bulundu.³⁸ Kurulan bu ittifak Hârizmlilerle birlikte müttefiklerini de ortadan kaldırınca Dimaşk muhasarası bitirilmiş, böylece kıtlığa sebep olan bu gerekçe de sonlandırılmıştır (644/1246).³⁹ Sâlih Necmeddin 644 yılı Zilkade ayının 19. gününde (28 Mart 1247) Dimaşk'a girmiş, burada 15 gün kaldıktan sonra ayrılmış ve ayrılırken

³³ Ukiye: Genelin kabul ettiğı ölçü miktarı 1 ukiye= 4650 grama tekabül eden bir ağırlık birimi. Bkz. Muhammed, s. 21.

³⁴ Kile: 16,5 litre hacminde sıvı ölçü birimi. Bkz. Muhammed, a.g.e. s. 35.

³⁵ Ebû Şâme, a.g.e. c.5, s.273-274.

³⁶ Şihâbüddîn Ahmed en-Nüveyrî, Nihayet'l-ereb fi fnun el-edeb. (thk. N. M. Fevvez & H. Güçlü F.). Darü'l-Ktb'l-İlmiyye, (t.y.), c.29, s.204.

³⁷ Bkz. Zehebî, *Tarih'l-İslam*, c. s. 22; İbn Tağrıberdi, a.g.e. c.6, 312; Eb'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-bidaye ve'n-nihaye*, thk. A. et-Turki, Darlhicr, Gize, 1998, c.17, s.279.

³⁸ İbn Vâsıl, a.g.e. s.353; Zehebî, *Tarih'l-İslam*, c.47, s.23; Tabğrıberdi, c.6, s.288.

³⁹ İbn Vâsıl, a.g.e. s. 359; Ebû Şâme, a.g.e. c.5, s.274; Zehebî, *Tarih'l-İslam*, c.47, s.23-24; Tağrıberdi, a.g.e. c.6, s.288.

de yoksullara 90.000 dirhem dağıtmıştır.⁴⁰ 643/1245 yılında yaşanan bu kıtlıkta direkt olmasa da dolaylı olarak Hârizmlilerin bölgeye gelmelerine etki eden Moğolların da payının olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

658/1259-659/1260 Yıllarında Yaşanan Kıtliklar

Aynı bölgede yaklaşık 13 yıl sonra (658/1259 yılında) başlayan ve 659/1260 yılında şiddetlenerek artan, 660/1261 yılında da devam eden kıtlıkta farklı etkenlerin sebep olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin şahitlerinden Yûnînî, 658/1259 yılı kıtlığının en önemli sebebini günümüzde de aynı etkiye sahip enflasyonist eğilim olarak açıklamaktadır. Yûnînî bu ilginç tespitini şu cümlelerle aktarmaktadır:

658/1259 yılında Şam'da yiyecek, içecek ve bunların dışında kalanların da fiyat artışının yaşandığı büyük bir pahalılık yaşanmıştı. Ekmeğin rıtlı iki, et 15, kırmızıbiber bir, peynir bir buçuk, sarımsak bir, üzüm iki dirheme ulaşmıştı.⁴¹ Bunun en önemli sebebi Haçlıların “el-Yafiye” olarak bilinen paranın ayarını düşük bir şekilde basmış olmalarından kaynaklanmıştı. Basılan bu para, %15 oranında gümüş, geri kalanı ise bakırdı. Bundan dolayı paranın değişeceği söylentisinin yayılması üzerine insanlar, ceplerinde çoğalmış olan bu parayı bir an önce elinden çıkarmak için önüne ne çıkarsa almaya başlamıştı. Böyle olunca da emtianın fiyatı olabildiğince yükselmişti. Bu durum senenin sonuna kadar devam ederken nihayet “Yafiye”leri ayarı düşük “Nâsiri” dirhemlerle değiştirme olanağı doğdu. İnsanlar “Yafiye”nin dört dirhemine karşılık bir Nâsiri dirhemi alabiliyordu. Bu sebeple halktan birçok kişi fakirleşirken bazıları da bundan oldukça faydalanmıştı.⁴² Zehebî belki de bu sebeple “aynı yılın zilkade ayına doğru fiyatlar düşmeye başlayarak normale dönmeye başladı”⁴³ ifadelerini kullanmaktadır.

⁴⁰ Ebû Şâme, a.g.e. c.5, s.276; Devâdârî, a.g.e. c.7, s.360.

⁴¹ Ali b. Muhammed el-Yûnînî, *Zeyl Mir'atü'z-Zeman*, Matbaat Meclis Dairetü'l-Maarif el-Osmaniyye, (Ayasofya'daki Nüshanın Basımıdır), Haydarabad, 1954, c.1, s. 376-377; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.48, s. 66.

⁴² Yûnînî, a.g.e. c.1, s. 376-377.

⁴³ Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.48, s. 68.

Ynn, 658/1259 yılından sonra 659/1260 yılında da sebebi Moğollar olan başka bir kıtlıktan daha söz etmektedir. Kaynakların çoğunlukla birbirinin devamıymış gibi zikrettiğı 658/1259-660/1261 yılları kıtlıkları, Ynn tarafından açık bir şekilde ayrılmaktadır. Kıtlıkların yaşandığı dönemin siyasi hadiseleri de aslında Ynn'yi haklı çıkarmakla birlikte bölgede 657/1258 yılından beri devam eden Moğol istilasının göz ardı edilemeyeceğini de göstermektedir. Bununla birlikte Ynn'yi haklı çıkaracak gelişmede Moğol Hakanı Hülâgû, eş zamanlı olarak bir taraftan Meyyafarikin ve Mardin üzerine oğlu Yaşmut'u gönderirken diğ er taraftan kendisi de Suriye üzerine yürmşt  . Kıtlık açısından her iki tarafta yaşanan gelişmeler hiç de i  açıcı değildi. Savaş ve yağmaların getirdiğı sıkıntılar bölgede kaçınılmaz bir şekilde kendini göstermeye başlamıştı.⁴⁴ Ynn bu konuya da dikkat çekerek ş nları aktarmaktadır:

5 Muharrem 659/10 Aralık 1260 tarihinde Moğollar ile Suriye askerleri karşı karşıya gelmişlerdi. Savaşta kuşlar,⁴⁵ rüzgar ve yoğ n sis gibi hava koşulları, Moğollara Ayn-ı Calut savaşından daha fazla asker ve ağır kayıplar verdirmişti. Savaştan kurtulabilen Moğollar, 659/1261 yılının ilkbahar aylarında Haleb'e gelmiş ve şehirde hareket edemeyecek durumda olan ile can havliyle saklanmış olanlar hariç kadın, erkek her kim varsa şehrin dışına çıkardıktan sonra bir yerde toplayarak Halebli olanların olmayanlardan ayrılmasını istemişlerdi. Bazı Halebliler yabancılara bir şey yapılmayacağını düşünerek şehirden olmayanların arasına katılmıştı. Yabancıların bir kısmı da yaşanabilecek herhangi bir kötülükten Haleblilerin ayrı tutulacağını düşünerek Haleblilerin arasına karıştı. Neticede Moğollar yabancı olarak ayrılan koldakileri ayrı bir yere götürerek hepsini kılıçtan geçirdiler. lenler arasında Halebli ve sultanın akrabalarından olan insanlar da vardı.

⁴⁴ Reşîdüddîn Fazlullâh, *Cam uttevarih*, tkd. Yahya el-Haşşab, Vizerat es-Sekafiyye ve'l- rşad el-Kavmi, BAE, 1960, s. 302.

⁴⁵ Ynn, bununla ilgili ilginç bir olayı nakleder: Dini bütün bir şahsiyet olan ve asla yalan söylemeyen Emir Bedereddin Muhammed b. İzzeddin el-Kaymar  bana dedi ki "savaş esnasında beyaz kuşlar gidip gelip Moğol askerlerinin yüzüne  arptıklarını kendi gözlerimle gördüm." Burada geçen kuşlar, sözü edilen bu kuşlardır. Bkz. Ynn, a.g.e. c.1, s. 435.

Halebli olarak kalan gruptakileri de ileri gelen bazı kişilerin kefaletinde Haleb şehrine geri aldılar. Moğollar kendi güvenlikleri için aldıkları bu önlemle Haleb'te dört ay boyunca kaldılar. Bu esnada Haleb'e giriş ve çıkışlar tamamen kapatılmıştı. Moğolların buradan kaçıp ayrılmasıyla birlikte şehirde büyük bir kıtlık ve pahalılık kendini göstermeye başlamıştı. Bu sırada bir rıtl etin fiyatı 17 dirhem, balık 30, süt 15, şerbet 70, sirke 30, pirinç 30, nar tanelerinin rıtlı 30, şeker/helva 50, bal 30, şarab 60, süttten kesilmemiş oğlak 40, tavuk beş, yumurta bir buçuk, soğan ve marul yarım, bir demet yenebilir ot, karpuz 40, elma beş dirheme kadar yükselmişti. Kıtlık o kadar yaygındı ki insanlar ölü eti yemeye başlamıştı.⁴⁶

Aynı kıtlıktan kısa bir şekilde söz eden Makrîzî de 658/1259-659/1260 yıllarındaki gelişmeleri birleştirerek aktarır. Bu bağlamda Makrîzî, Hülâgû'nün Bilâdüşşam'ı terk etmesiyle insanların yavaş yavaş Dimaşk'a geri gelmeye başladığını ancak bu esnada yiyecek azlığı nedeniyle fiyatların çok arttığını, paranın değer kaybetmiş olması sebebiyle halk arasında bir takım sorunlar yaşandığını dile getirir.⁴⁷ Makrîzî'nin bu anlatımı kısa olmakla birlikte çok şey ifade ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle Hülâgû'nün bölgeyi terk etmiş olmasıyla yurtlarına dönen insanlardan söz etmesi, işgal nedeniyle üretimin aksadığını ve bu aksaklığın da gıda sıkıntısı yaşattığını, dolayısıyla yaşanan kıtlıkta Moğolların büyük bir paya sahip olduğunu gösterir. Buna, işgal esnasında yaşanan çapul ve yağmalar, ortamın gerginliği, paranın değerinin düşmüşü gibi hususlar da eklenince kıtlık kaçınılmaz hale gelmiştir. Haleb'te bunlar yaşanırken Dimaşk'ın kazalarından Horan'da tam harman kaldırma zamanına (muhtemelen Haziran-Temmuz Ayları) denk gelen bir fare istilasından söz eden Makrîzî,⁴⁸ yaşanan bu olayın sonuçları hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

⁴⁶ Yûnînî, a.g.e. c.1, s. 435-437; Nüveyrî, a.g.e. c.30, s.23-24; Makrîzî, a.g.e. c.1, s.539; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.48, s. 72; İbn Assal, *en-Nehcü's-sedid ve'd-dürrü's-sedid Tarih İbnü'l-Amid*, thk. Muhammed Kemaleddin, Dar Sadeddin, Suudi Arabistan, 2017, s. 89.

⁴⁷ Makrîzî, a.g.e. c.1, s.519.

⁴⁸ Makrîzî, a.g.e. c.1, s.525.

660/1262 Yılında Yaşanan Kıtılık

660/1262 yılına girildiğinde önceki yılların da birikimiyle yine başta Bilâdüşşam'da olmak üzere çıkan kıtlığın sürdüğünden söz edilmektedir. Kıtlığın bu tarihe kadar sürmüş olmasında “azgın farelerin” bir önceki yılda ekinleri kemirmiş olmasından söz edilse de Moğolların pasif etkisinin daha güçlü bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.⁴⁹ Şöyle ki bu tarihte Hülâgû Suriye topraklarında Ketboğa komutasında büyük ordu bırakarak ülkesine geri dönmüştü. Hülâgû'nün bu dönüşü esnasında Memlûk Sultanı Kutuz, Ayn-ı Calut'ta Moğol ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak Ketboğa'nın kafasını kesmişti. Yolda bu yenilginin haberini alan Hülâgû, intikam için dönmek istemişti ancak içinde bulunduğu şartlar buna müsait değildi.⁵⁰ Çünkü yolda Mengü Kağan'ın ölümü ve yerine Berke Han'ın geçmeye çalıştığının haberini de almıştı. Bu sebeple geri dönemeyen Hülâgû, intikam için yeni bir orduyu Suriye'ye gönderdi.⁵¹ Moğolların bu hareketliliği özellikle Dimaşk'ta büyük bir paniğin yaşanmasına sebep olmuştu. Makrîzî, olayla ilgili şunları yazmaktadır: “660/1262 yılının Ramazan ayında Moğolların hareketlenmesi Dimaşk'ta büyük bir korku oluşturmuştu. Sultan, Şam halkına haber göndererek aileleri ile birlikte Mısır'a doğru göç etmelerini istemiş ayrıca şehir valilerine yazdığı mektuplarda da göç edecek kişilerden zekât dâhil herhangi bir verginin alınmaması, tüccar olanların sahip olduğu mallara dokunulmaması emrini vermişti. Sultan ayrıca Haleb halkına Moğolların gelebilecekleri güzergâhlarda bulunan otların da yakılması tavsiyesinde bulunmuştu. Böylelikle yol güvenliği sağlandıktan sonra şehirlerden birçok insan göç etmişti.”⁵² Aynı tehlikeye dikkat çeken İbn Kesîr, benzer bir korkunun Anadolu'da da hâkim olduğunu yazmaktadır.⁵³

Moğolların kendi aralarındaki ihtilaftan söz eden dönemin bir başka tarihçisi Yûnînî, olayların devamını şu şekilde aktarmaktadır: 660/1262

⁴⁹ Muhammed Hamza, el-Kevaris et-Tâbiyye fi Bilâdüşşam ve Mısır, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazze Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2009, s.184.

⁵⁰ Reşîdüddîn, a.g.e. s.317; Devâdârî, a.g.e. c.8, s. 87-91.

⁵¹ Devâdârî, a.g.e. c.8, s. 87-91; Yinanç, a.g.e. s.244.

⁵² Makrîzî, a.g.e. c.1, s.544.

⁵³ İbn Kesîr, a.g.e. c.17, s. 439-440.

yılında Şam'da büyük bir pahalılık meydana gelmiş, bir rıtl et altı-yedi, bir çuval buğday 450, arpa 250, Hama ve Haleb'te bir mekuk⁵⁴ buğday 400, aynı yerlerde bir rıtl et sekiz, ekmek önce üç, sonra beş, daha sonra bütün kalemlerde fiyatlar gittikçe yükselmişti. Öyle ki insanlar birbirlerinin ölmüşlerinin etini yemeye başlamıştı. Hama ve Haleb'te açlıktan 3000'den fazla insan yaşamını yitirmişti.⁵⁵

Görüldüğü gibi 660/1262 yılında çıkan kıtlıkla ilgili her ne kadar bazı doğal sebeplerden söz edilmişse de tekrar eden Moğol saldırıları ve bu saldırılara bağlı olarak halkın başta Mısır olmak üzere değişik bölgelere göç etmesi ve göç eden kişilerin çoğunlukla çiftçi veya üretimde aktif rollerde olan kişiler olması kıtlığın yaşanmasında etkili olmuştur.⁵⁶ Kıtlığın nasıl giderildiği ile ilgili detaylı bir bilgiye rastlanmasa da Devâdârî bu konuda ilginç bir veriyi paylaşmaktadır. Buna göre Memlûk Sultanı Melikûzahir anılan tarihte Mısır'dan Emir Alâeddin ed-Dimyâtî ve el-Hac Alâeddin er-Rûknî komutasında Dimaşk'a bir grup asker göndererek buranın emiri Alâeddin Tayberes el-Vezîrî'yi derdest ettirmiş ve mallarına el koydurtmuştur. Olaya, el-Vezîrî'nin Dimaşk ve çevresinde kıtlığın yaşandığı dönemde halka zulmetmiş ve Arapların buraya buğday getirmesini engelleyerek kıtlığın sürmesini sağlamış olması gerekçe gösterilmiştir.⁵⁷ Bununla birlikte Moğolların Suriye'deki akınlarının zayıflamış olmasıyla birlikte Moğollardan kaçıp farklı bölgelere sığınmış olan gerek çiftçi gerekse diğer üretici sınıf insanların yavaş yavaş yerlerine dönmeleriyle kıtlığın gerilemesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ortamın sakinleşmesiyle de bu kıtlığın bitmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Bundan sonrası için bölgede 668/1270 yılında Şam ve Mısır'da yaşanan çekirge istilasının sebep olduğu bir kıtlık⁵⁸ hadisesi ile birlikte 684/1286 yılında Irak'ta şiddetli bir kıtlığın

⁵⁴ Mekuk: Kullanılan yerlere göre ağırlığı değişen bir tartı birimidir. Genelde kabul edilen ağırlığı 4351 gramdır. Bazı yerlerde 3006 gram olarak kabul edilmektedir. Bkz. Muhammed, a.g.e. s.44.

⁵⁵ Yûnînî, a.g.e. c.1, s. 498-499; İbn Kesîr, a.g.e. c.17, s. 439; Makrîzî, a.g.e. c.1, s.541.

⁵⁶ Hamza, a.g.t. s.184.

⁵⁷ Devâdârî, Kenzüdûrer, thk. Brind Ratke, Kahire, 1982, c.8, s.87; Nüveyrî, olayı bizzat görgü şahitlerinden ve hatta gönderilen komutanlardan birinin ağzından detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bkz. Nüveyrî, a.g.e. c.30, s. 35-36.

⁵⁸ Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.49, s. 51.

yaşandığı bildirilmiştir. Irak'taki kıtlık esnasında Kürtlerin, Bevacic⁵⁹ halkını yağmaladığı Hristiyanları ise katlettiğı bilgisine ayrıca yer verilmiştir⁶⁰ ancak bu vakalarla ilgili detaylı bilgi verilmemiştir.

695/1295 Yılında Yaşanan Kıtlık

Memlk döneminin önemli tarihçileri 695/1295 yılında Dimaşk ve çevresinde yağmurların yağmamış olmasından dolayı bir kıtlığın yaşandığını ifade etmektedir. Dönemin şahitlerinden olan Devâdârî, aynı döneme tekabül eden Mısır'daki kıtlığı detaylı bir şekilde aktardığı halde şam'daki kıtlığa değinmez. Döneme yakın olan diğeri tarihçilerin büyük bir oğunluğı ise dramatik olan Mısır'daki kıtlığa değindikten sonra Dimaşk ve çevresinde vuku bulmuş hadiselerle değinmiştir. Bunlardan Nüveyrî ve Makrîzî, nce Mısır'daki kıtlığa işaret ederek burada büyük bir açlık ve sefaletin yaşandığını bundan dolayı veba hastalığının baş gösterdiğini ve insanların ölülerini toplu mezarlara gömdüğünü, hatta köpeklerin ölen insan cesetleriyle beslenmeye başladığını yazdıktan sonra Dimaşk'ta da aynı tarihlerde büyük bir kıtlığın yaşandığına işaret eder. Her iki tarihi de birbirlerine yakın ifadelerle şunları aktarmaktadır: Bu yıl (695/1295) yağmurun yağmamış olmasından dolayı Dimaşk, Horan ve çevrelerinde büyük bir kıtlık yaşanmıştı. Yolda seyahat halinde olanlar da bundan etkilenmiş, bir yolcu kendi bineğini bir dirheme sularken kendisi de çeyrek dirheme su iebiliyordu. Kuraklık bu derece şiddetlenince şehir kadısı, halkı Emevi Camii'nde okunacak Sahih-i Buhari'yi dinlemeye davet etti (7 Safer 695-16 Aralık 1295). Buhari'nin okunması için kararlaştırılan gecede daha okuma başlamadan yağmurlar başlamıştı. Yine de Buhari okunmuş ve bu okumadan sonra Kânunuevvel ayının son günü (6 şubat 1296) yağmur yine yağmaya başlamış iki gün ve birkaç gece boyunca devam etmişti. Yağmurdan yaklaşık bir hafta sonra yoğun şekilde kar yağışının başlamasıyla bölgede fiyatlar yine artmış, bir çuval buğdayın fiyatı 165 dirhem olmuştu. Aynı pahalılık Hicaz'da da

⁵⁹Musul'a tâbi Tikrit yakınlarında bir yerleşim yeri. <https://islamic-content.com/t/4453>
01.10.2024

⁶⁰ Zehebî, *Tarih'l-İslam*, c.51, s. 16.

hâkim olmuştu. Cemâziyelâhir ayının ikinci gününde (7 Nisan 1296) Dimaşk'ta tekrar yağmurların yağmaya başlamasıyla fiyatlar gevsemeye başlamıştı.⁶¹

Yaşananları detaylı anlatan dönemin bir başka tarihçisi İbnü'l-Cezerî de yaşanan kıtlığın sadece Bilâdüşşam'da değil özellikle Mısır'da etkili olduğunu, buradaki kıtlığın, annelerin çocuklarını yiyebilecek boyutlara ulaştığını, yaşananların anlatılması halinde kitaplar dolacağını ifade eder. Daha sonra Bilâdüşşam'daki kıtlığa geçen Cezerî, kış mevsimine girilmiş olmasına rağmen 6 Safer (15 Aralık 1295) tarihine kadar yağmurun yağmadığını bu durumun halkı büyük bir zorluk ve pahalılığa ittiğini belirtir. Özellikle kuraklığın Kudüs, Nablus ve Horan'ın köylerinde etkili olduğunu belirten yazar, Sanameyn⁶² ve Zuraa⁶³ Havuzlarının boşalmış olması sebebiyle ot ve meraların azaldığını bu da Şam ve çevresinde kıtlığın yaşanmasında etkili olduğunu bildirir. İbnü'l-Cezerî ayrıca Rebiülevvel ayının ortalarında (Ocak-1296) Dimaşk'ta kıtlığa vebanın eşlik ettiğini, Sadece Safer (Aralık) ayında vebadan ölen insan sayısının 100 ila 720 bin arasında olduğunu, 19 Safer'de (19 Aralık 1295) yapılan yağmur duasının ardından yağın yağmurların Dimaşk ve çevresinde sevinçle karşılandığını nihayet kıtlıktan yavaş yavaş kurtuluşun gerçekleştiğini bildirir.⁶⁴ Bununla birlikte 696 yılında Dimaşk'ta buğday fiyatlarının geçici olarak yükseldiğinin haberini de verir.⁶⁵

Yaşanan süreci kısa biçimde anlatan dönemin başka tarihçilerden Zehebî ve Birzâlî yukarıda anlatılanlara kısaca değindikten sonra buğday fiyatlarının yükselişine dikkati çekerler. Birzâlî, özellikle fakir-fukaranın bu süreçte büyük zorluklar çektiğine işaret eder. Her iki tarihçi de Cemâziyelevvel ayında yağmurların yağmaya başlamasıyla

⁶¹ Nüveyrî, a.g.e. c.31, s. 186; Makrîzî, a.g.e. c.2, s.268.

⁶² Dimaşk'a iki merhale uzaklıkta bir köydür. Bkz. Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Darsader, Beyrut, 1977, c.3, s. 431.

⁶³ Horan'a bağlı küçük bir kasabadır. Bkz. İbn Battûta, *Seyahatname*, çev. A. Sait Aykut, YKY Yayınları, İstanbul, 2000, c.1, s. 167.

⁶⁴ İbnü'l-cezerî, *Tarih havadisü'z-zaman*, el-Mektebetü'l-Aderiyye, Beyrut, 1998, c.1, s. 280-285.

⁶⁵ Cezerî, a.g.e. c. 1, s.332.

fiyatların gevşemeye başladığını bundan sonrası için Dimaşk'ta buğdayın çuval fiyatı 180 dirhemden 100 dirheme, arpanın çuvalı ise 40 dirheme kadar indiğini belirtir.⁶⁶ Kıtlığın Mısır'da bitimine de değinen Zehebî, "insanların sayısı azalınca fiyatlar düşmeye başlamıştı" şeklinde dikkat çekici bir ifadeye yer verir.⁶⁷ 695/1295 yılı kıtlığı, siyasi değil daha çok doğal koşullardan kaynaklanmış olduğu anlatılanlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

700/1300-701/1301 Yılları Kıtlikları

700/1300-701/1301 yıllarında yaşanan kıtlıklar muhtelif bazı sebeplerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İlkinde Moğollar etkili görünürken, doğal afetler ikinci kıtlığı getiren unsur olmuştur. Dönemin görgü tanıkları, 699/1299 yılında başlayan Moğol etkisinin 700/1300 yılında artarak devam ettiğinden söz eder. Özellikle Moğolların Şam bölgesine geçtikleri haberlerinin yayılması üzerine bir karar alınarak bunlarla mücadele etmek amacıyla gerek Mısır, gerekse Şam halkının zenginlerinden mallarının 1/3'üne el konulacağından söz edilmektedir.⁶⁸ Dönemin şahitleri Yûnînî ve Devâdârî'ye göre ise bu, aynı amaçla 3 Muharrem 700 (22 Eylül 1300) tarihinde yerel idare divanı tarafından çıkarılmış, Dimaşk'ta bulunan zenginler ile şehrin çevresinde bulunan köy ve kasabalardan tahsil edilecek dört aylık vergiydi. Toplanacak vergiler için, verimli geçen 698/1298 yılı esas alınacaktı. Çünkü 699/1299 yılında Moğolların gelmiş olması sebebiyle gelirler oldukça düşmüştü. Mahsulün çok az olduğu böyle bir yılda bir önceki yıla göre vergi alımına gidilmesi halkı oldukça zor duruma düşürmüştü. Bu nedenle vergi mükellefi olan birçok kişi kaçmak zorunda kalmıştı. Kaçamayanlar ise bunu ödeyebilmek için meyve bahçelerindekiler dâhil bütün ağaçları kesip odun olarak satmak zorunda kaldı. Fakat bu sırada herkes aynı yola başvurduğu için odun fiyatları oldukça düşmüştü. Kantarı⁶⁹ üç-dört dirheme kadar düşen

⁶⁶ Muhammed b. Yusuf el-Birzâlî, *el-Muktefi (Tarihü'l-Birzâlî)*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, el-Mektebetü'l-Assariyya, Beyrut, 2006, c.2, s. 427,429, 439; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.52, s. 40-41.

⁶⁷ Zehebî, *Düvelü'l-İslam*, c.2, s.222.

⁶⁸ Zeynüddîn İbnü'l-Verdî, *Tarih İbnü'l-Verdî*, Haydariyye Matbaası, 1969, c.2, s. 241.

⁶⁹ Kantar: 28,560 kilograma tekabül eden ölçü birimi. Bkz Muhammed, a.g.e. s.25.

odunu satışa hazır hale getirebilmek için belli bir masraf ödeniyor ve mal sahibine kalan miktar bir buçuk dirhem oluyordu. Elde edilen gelir az olunca tarh edilen vergiyi karşılamak neredeyse imkânsız hale gelmiş, bu sebeple Mısır'a doğru kaçış kaçınılmaz olmuştu. Bütün bu zorluklara rağmen -muhtemelen yıllık- her biri 600 dirhem maaşla istihdam edilecek askerlerin toplanıp bunlara maaşlarının peşin ödenmiş olması ve geri kalanlarının vergi memurlarınca⁷⁰ çalındığının söylenmesi bu vergilerin büyük bir kısmının toplanmış olduğunu göstermektedir. İşin garip tarafı ise Gazan'ın Dimaşk'a doğru geldiği haberinin yayılması üzerine bu askerlerin büyük bir çoğunluğunun firar etmiş olmasıydı. İşte bundan dolayı Devâdârî yaşanan kıtlığı "Şam halkının bu tarihe kadar yaşadığı en şiddetli kıtlık" olarak nitelendirmiştir.⁷¹

İslam'ı kabul etmiş Moğol Hakanı Mahmut Gazan, 700/1300 yılında, görünürde Müslüman haklarını savunmak amacıyla Bilâdüşşam'ı kastetmiş görünüyordu. Gazan Han'ın tarihçisi Reşîdüddîn Fazlullâh'ın anlatımına göre Memlûklere bağlı askerler Diyarbekir sınırına giderek şehre akınlarda bulunmuş, yolları kesmiş, ekinleri yakarak Müslümanlara eziyet çektirmişlerdi. Bunun yanında Mardin muhasara edilmiş, birçok Müslüman esir alınmış, Ramazan ayında şarap içilerek Müslüman kızların ırzlarına geçilmişti. "Sultanü'l-İslam" (Gazan Han) Tebriz'e doğru giderken Anadolu taraflarından gelen elçiler aracılığıyla bu yaşananları öğrenmişti.⁷² İşte Gazan'ı Suriye topraklarına yönelten ve orada yaşanan kıtlığın artmasına sebep olan önemli hususlardan biri de buydu.

⁷⁰ Burada sözü edilen vergi memurları aynı zamanda bu kararı almış olan kuruldur. Kurulun başında "İbn İblis (İblis'in oğlu) es-Sâmirî" adında kendisinden çok kötü şekilde bahsedilen biri bulunmaktadır. İbn İblis ve diğer görevliler, başta vakıf sorumluları olmak üzere herkese kibirlice davranan, kimsenin konuşmadığı kimseler olarak tanımlanmaktadır. Görevlilerin kötülüğü ve halka olan zulmü insanları Mısır'a kaçmaya zorlamıştı. Moğolların gelişini duyduklarında ilk gidenler arasında topladıkları paralarla kaçan bunlar da vardı. Yûnînî, 2007, s.250-312; Devâdârî, a.g.e. c.9, s.44.

⁷¹ Yûnînî, 2007, s.250-312; Devâdârî, a.g.e. c.9, s.44.

⁷² Reşîdüddin, a.g.e. c.3, s. 644

Gazan Han'ın harekete geçmesiyle (700 yılının Safer ayında-Ekim 1300) Moğollardan duyulan korku artmaya başlamıştı. Han, ordusuyla birlikte Aralık Ayında Fırat'ı geçtikten sonra⁷³ 700 yılı Cemâziyelevvelin başlarında (Ocak 1301) Haleb'e ulaştı. Moğolların geri dönüşüyle - Safer ayının başından Cemâziyelevvelin sonuna kadar (Ekim 1300-Ocak 1301)- halkta büyük bir korku ve panik başlamıştı. Dımaşk Şehir valisinin çarşısı dolaşarak yürüyebilecek durumda olanların şehri terk etmelerini istemesi üzerine çoluk çocuk, kadın, zengin, fakir herkes şehri terk etmeye başlamıştı. Aşırı yağmur ve kar yağışı nedeniyle halk perişan vaziyette çamurlar içinde yollara düşmüştü. Bundan dolayı başlayan kıtlıkta, Dımaşk'ta etin rıtlı dokuz dirhemi aşmış, Mısır'a gitmek için kiralanan bir merkep için 500 dirhem ödenmiş,⁷⁴ bir küçükbaş hayvanın fiyatı 500 dirhemi bulmuştu.⁷⁵ Çok uzun süreli olmadığı anlaşılan bu kıtlıktaki fiyat artışları, özellikle Dımaşk'ta vergi görevlilerinin görevden alınması ve çıkarılan vergi kararının da iptal edilmesi, ayrıca mükelleflerin ödeyemedikleri miktarların affedildiğinin bildirilmesi olumlu bir hava esmişse de ödeyebilecek durumda olanlar vergisini zaten ödemiş ve bu para da kaybolmuştu.⁷⁶ Bu arada Gazan'ın yağın karları aşamaması sebebiyle Cemâziyelâhirde geri dönmesi de fiyatların düşmesinde etkili olmuştu.⁷⁷ Devâdârî ve Birzâlî'nin anlatımından anlaşılan, halkın Moğol kaynaklı korkusu nedeniyle yerlerini terk etmiş olması pahalılığı tetiklemiş, halkın göç etme veya endişelerinin azalmasıyla da fiyatlar düşüşe geçmiştir.⁷⁸

Bilâdüşşam'da 701/1301 yılında meydana gelen kıtlık, bir önceki yıldan farklı olarak, yoğun bir çekirge istilasının ardından kendini göstermişti. Yaşanan bu istila her tarafta aynı olmamış, bazı yerlerde

⁷³ Zehebî, *el-İber fi Haber men Ğaber*, thk. Muhammed es-Said İbn Besiyoni Zeğlul, Darül'kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1985, c.3, s.405-406; Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, thk. Halil el-Mansur, Darül'kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1997, c.4, s.175.

⁷⁴ Devâdârî, a.g.e. c.9, 45; Zehebî, *Düveli'l-İslam*, c.2, s.231; el-Yâfiî, a.g.e. c.4, s.175;

⁷⁵ Birzâlî, a.g.e. c.3, s.137; el-Yâfiî, a.g.e. c.4, s.175; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.52, s. 104; Zehebî, *el-İber*, c.3, s.405-406.

⁷⁶ Yûnînî, 2007, s. 456.

⁷⁷ Yûnînî, 2007, s.456-459; Birzâlî, a.g.e. c.3, s.137; el-Yâfiî, a.g.e. c.4, s.175; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.52, s. 104; Zehebî, *el-İber*, c.3, s.405-406.

⁷⁸ Devâdârî, a.g.e. c.9, s.45; Birzâlî, a.g.e. c.3, s.137.

daha yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Çekirgeler, özellikle başta Busra Zura' olmak üzere Dımaşk'ın çevresinde yuvalanmıştı. Meyve, sebze, bağlar, incir ve ağaç yaprakları dâhil her şeyi yemiş olan çekirgeler, ağaçları yapraksız çalılıklara dönüştürmüş, şiddetli sıcaklıklara maruz kalan ağaçlar ise bu sebepten kurumuştur. Şevval ayında kendini iyice hissettiren bu kıtlık ve yoklukla ilgili çok şey anlatıldı. Bu durum Zilkade ayına kadar devam etmiş ve zaman zaman aynı bölgelerde tekrar etmiştir.⁷⁹

717/1317-718/1318 yılları Kıtlikları

Sözü edilen yılların kıtlıklarına dair iki farklı olaydan söz edilmektedir. Bunlardan 717/1317 yılında yaşandığı bildirilen kıtlıkla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte "açlıktan ürkmüş bir kafilenin" Mardin'e gelmiş olması cümlesinden yakın çevrede bir kıtlığın yaşanmış olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Nitekim 718/1318 yılı kıtlığının sebepleri incelendiğinde böyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda 718/1318 yılında yaşanacak kıtlığın habercisi olarak da değerlendirilebilecek olan 717/1317 kıtlığı, farklı iki olaymış gibi görünse de aslında birbirlerinin devamı mahiyetindedir. Gerek kıtlıkların yaşandığı coğrafya gerekse oluşuma etki eden unsurlar dikkate alındığında böyle bir sonuca ulaşılmaktadır. Özellikle 717/1317 yılı kıtlığından söz edildiğinde açlıktan kaçmış bir grup insanın katledilmesi meselesinden ziyade bu insanları çoluk çocuğuyla birlikte Mardin'e sürükleyen sebepleri bilmek, bir sonraki yılın kıtlığıyla bağlantı kurulmasına yardımcı olacaktır. 717/1317 yılında gerçekleşen trajik hadisenin dönemin kaynaklarındaki yansıması şu şekilde olmuştur:

717/1317 yılında büyük bir tüccar kafilesi ile açlıktan ürkmüş bir grup insan, Şam'a gitmek üzere Mardin'de bir araya gelmişlerdi. Birlikte yola devam eden bu gruplar, Resulayn'a iki merhale kala Diyarbekir Naibi Sutay'a bağlı 60 kişilik bir Moğol atlı birliği bunlara yetişerek olmayacak isteklerde bulunmaya başladı. Bunlardan bir grubu ele geçirdiklerinde onları diğerlerinden uzaklaştırıp

⁷⁹ Yûnînî, 2007, s. 606; Birzâlî, c.3, s.185; el- Yâfiî, a.g.e. c.4, s.176.

ldryorlardı. Geri kalanlar bunları fark ettiğinde çığlıklar atmaya başlamıştı. Bu defa oklarla saldırıya geçen Moğollar bütün topluluğu öldürdü. Bunlardan sadece sayıları 70 olan çocukları kalmıştı. Bunlar da daha sonra bir Moğol askerine her biri için -1- dinar vermek suretiyle ldrttler. Aralarında kadınların da olduğu bu grup için halk büyük bir yas tutmuştu. 600 tacir ve 300 de açlıktan korkmuş sivil olan bu insanlardan kurtulabilen sadece bir Türkmen olmuştu. Bir şekilde hayatta kalabilmiş olan bu şahıs, Resulayn'a gelip de olan biteni anlatınca Diyarbakir'in Moğol genel valisi Sutay bu olayı gerçekleştirenleri yakalayarak tamamını ldrmş.⁸⁰ Aslında 717/1317 yılında "açlıktan ürküp kaçmış olan insanların" nereden ve neden kaçtığı 718/1318 yılının kıtlığında açık bir şekilde görülebilmektedir. Hatta kimi tarihçiler, yaşanan kıtlığın seyrini 716/1316 yılına kadar eker ki bu da aslında sebeplerin birbirini tetikleyerek büyük bir patlamaya dönüştüğünü göstermektedir. 718/1318 yılı, birikimlerin faciaya dönüştüğü yılı olmakla birlikte hasarları sonraki yıllara da yansadığı anlaşılmaktadır. Zehebî bu srenin dört yıl olduğunu ifade etmektedir. Aşağıda bu dört yılın zirvesi olan 718/1318 yılında yaşanmış insanın iini yaralayan hadiselere yer verilmiştir.

718/1318 yılında el-Cezire bölgesinde ve özellikle "Bild'ř-şarkıyye" olarak bilinen Sincar, Musul, Mardin, Diyarbakir ve Meyyafarikin civarlarında büyük bir kıtlık yaşanmış, bundan dolayı birçok insan hayatını kaybetmişti. Kıtlıktan dolayı yiyecek ve içecekler azalınca büyük bir pahalılık baş göstermişti. İnsanlar artan pahalılık nedeniyle hayvanlardan, bitkilerden ve lmşlerden ne buldularsa yemiş hatta çocuklarını ve yakınlarını dahi satmaya başlamıştı. Bu sırada çocuklar, 10 ila 50 dirhem arasında Moğollara satılıyordu.⁸¹ Bu şekilde satılan erkek ocuk sayısı yaklaşık 3000'di. İnsanlar bu sırada bir şam Ritli ekmek için üç dirhem ödemek zorunda kalıyordu. Köpekler,

⁸⁰ İbn Kesîr, a.g.e. c.18, s.167-168; İbnü'l-Verdi, a.g.e. c.2, s. 258.

⁸¹ Zehebî, *Tarih'l-İşlam*, c.53, s. 188-189; *Dvel'l-İşlam*, c.2, s.255; İbn Kesîr, a.g.e. c.18, s.175-176; Yâfiî, a.g.e. c.4, s.194.

açlıktan ölülerin etlerini yemeye ve camilerde barınmaya başlamışlardı.⁸²

Bölgede yaşanan kıtlıkta şehirlere göre yaşanan zorluklar hakkında bilgi veren dönemin tarihçileri bu konuda şunları aktarmaktadır: Mardin'de bir ekmeğin rıtlı (Dimaşki Rıtlıya) üç-dört dirheme yükselmiş ve gıdanın yokluğu ile birlikte insanlar da yok olmaya başlamıştı. Bunun yanında kimi açlıktan çocuklarını sattı kimileri de ölü eti yemek zorunda kaldı. Ceziret-i İbn Ömer'de senenin başından Rebûlâhir ayının sonuna (Temmuz 1318) kadar 3000 çocuk satılmış, 15 bin insan da açlık ve vebadan ötürü hayatını kaybetmişti. Geri kalanların büyük bir çoğunluğu şehri terk etmişti. Babû'l-cebel'den (Dağ Kapı) Babû's-satt'a kadar şehrin içinden geçen bir kişi neredeyse kimseyle karşılaşmazdı. Böyle birinin duyacağı tek şey evlerden çıkan leş kokusuydu. Köpekler, insan cesedi yiyerek camileri mesken tutmaya başlamışlardı. Bir ay boyunca insansızlıktan ötürü Cuma namazı kılınamamıştı. Meyyafarikin'de halkın büyük çoğunluğu ölmüş, hutbe okuyacak kimse dahi kalmamıştı. Çarşısından geçen birinin görebileceği yalnızca altı dükkân vardı. Musul'daki açlık, kıtlık ve çocuk satımı Mardin'den daha ileri boyuttaydı. Şehirde bir baba başlangıçta 50 dinara satmayı düşündüğü çocuğunu 12 dirheme satmak zorunda kalmıştı. İnsanlar çocuklarını ve bütün değer verdiklerini satın ölü eti de yedikten sonra evleri tahliye ediyordu.⁸³ Bu arada çocukları satın alanların birçoğu günah olması nedeniyle Müslümanların çocuklarını almıyordu. Bir kadın, çocuğunu satabilsin diye Hristiyan olduğunu bağıra bağıra söylüyordu ki böylelikle kendine bir gelir, çocuğunun da yaşayabilmesi için onu besleyebilecek birini bulmaya çalışıyordu.⁸⁴ Erbil'de ise 15 bin evden sadece 500 ev kalmıştı. Halk önce yerde biten bütün otları ardından ağaç kabuklarını daha sonra ağaç gövdelerini ve nihayet ölü etini yemeye başlamıştı. Bunların ardından en kötü ölümler onları yakalamaya başlamıştı. Bundan dolayı tahliye başlanan şehir halkından yaklaşık 400 ev Moğol karargâhı olan Murağa'ya doğru yola

⁸² Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.53, s. 188-189; *Düvelü'l-İslam*, c.2, s.255.

⁸³ Nüveyrî, a.g.e. c.32, s.226; İbn Kesîr, a.g.e. c.18, s.175-176; Yâfiî, a.g.e. c.4, s.194; Makrîzî, a.g.e. c.3, s.3.

⁸⁴ İbn Kesîr, a.g.e. c.18, s.175-176; Yâfiî, c.4, s.194.

koyulmuştu. 400 kız, açlıktan dolayı Erbil'den koparak Muraġa'ya doġru gitmek isteyince yolda soġuktan donarak hayatlarını kaybetmişti. Bunların dışında aralarında Moġollara yakın olduġu bilinen çiftçilerin de olduġu ilk gruptan daha kalabalık başka bir grup, Moġollarla birlikte Muraġa'ya doġru harekete geçmişlerdi. Moġollar, beraberlerinde getirdikleri bu insanlara yiyecek saġlayamayacakları endişesiyle karargâhlarına yakın bir yerdeki yokuşu tırmanmalarına müsaade etmemişlerdi. Bu sebeple yokuşu tırmanamadan tamamı burada açlıktan lmşti. Bir süre sonra Erbil'den Musul'a acil aġrı içerikli bir mektup ulaştı. Bu aġrı 15 bin evden şehirde kalan 500 evlik insanlardan gelmişti. Bunlardan 50 ev burada kalmak isteyenlerden, geri kalanları ise zayıf ve fakirlerden oluşan insanlardı. Irak, zellikle Baġdat ve Sincar gibi yerlerde de aynı kıtlık hâkim olmuş ancak başka yerlerde yaşandığı gibi lü eti yeme ve ocuk satma hadiseleri gibi olaylar vuku bulmamıştı. Anlatıldığına göre adamın biri 360 köyü dolaşarak bunlardan sadece altı köyü ekebilmiş diġerleri ise Dicle suyunun kesilmesi sebebiyle yıkılıp gitmişti.⁸⁵

Kıtlığı bizzat yaşamış biri olan el-Fakih Bahaeddin el-Mavsali'den aktarmalar yapan Zehebî, yaşananlar hakkında şu önemli bilgileri paylaşmaktadır: "Irak'la el-Cezire'deki kıtlık ve pahalılık çok olaġanřtyd (acayıpti). Bir baba, sattığı oġlunun parasıyla bir ekmek satın almış, ekmeği yedikten hemen sonra lmşti. Kıtlık o kadar şiddetliydi ki köpek ve ölmüş insan eti yemek artık aleni hale gelmişti. Ben de insanların etini yiyenlerden biriyim. Ailemle birlikte 18 dirheme satın aldığımız bir ekmeği yedik. 30 dirhemlik bir heykeli 1 dirheme, düzgün bir hatla yazılmış hediyeelik bir levhayı 1 dirheme, bir flslk havucu bir dirheme satın aldım. Aynı kıtlık Baġdat'ta da yaşandığı halde çocuklarını satmamış, leş de yememişlerdi. Kıtlık, yaklaşık dört yıl devam etmiş, bu süreçte anlatılamayacak kadar çok şey yaşanmıştı".⁸⁶

Yaşanan kıtlığın sebeplerine de deġinen dönemin kaynakları,  hususu ne çıkarmaktadır. Bunlar, kuraklık; ekirge istilası ve Moġollar. Kıtlığın ilk bařladıġı yerin Sincar ve Diyarbekir bölgesi olduġunu bildiren

⁸⁵ Nüveyrî, a.g.e. c.32, s. 225-226.

⁸⁶ Zehebî, *Tarih'l-İslam*, c.53, s. 188-189; *Dvel'l-İslam*, c,2, s.255.

kaynaklar esas sebebin 716/1316 yılına kadar dayanan çekirge istilası neticesinde ekinlerin yok olmasını göstermektedir.⁸⁷ 717/1317 yılının da yağmursuzlukla başlaması kıtlığın şiddetlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca kış mevsiminde hurma ağaçlarına don vurmuş, ardından üzerlerine kar yağmasıyla birlikte kimi kurumuş kimisi de oldukça zayıf duruma düşmüştü. Yaşanan bu olumsuzluğa 717/1318 yılı kuraklığı da eklenince ürünün telef olması kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle kıtlık hem şiddetlenmiş hem de daha yaygın hale gelmesine neden olmuştur. Nihayetinde kuraklıkla birlikte çiftçilerin ölümü, bölgeye yapılan Kürt akınları, Şam civarlarından yapılan yağma hareketleri ve Moğolların kötü tutumları nedeniyle yaşanan göçler, bu kıtlığı besleyen başka unsurlar olmuştur.⁸⁸ Burada özellikle İlkan Hurbande'nin⁸⁹ ölümünden sonra Moğolların köylere saldırmaları neticesinde köylerin terk edilmesi ve harap olmasına⁹⁰ dikkati çekmek gerekir. Yılın Recep, Şaban ve Ramazan aylarında veba hastalığıyla birlikte ölüm de azalmaya başlamıştı. Buna rağmen kıtlık ve hayat pahalılığı Musul, Irak, Sincar ve Mardin'de bir süre daha devam etmişti.⁹¹

724/1324-725/1325 Kıtlikları

717/1317-718/1318 yılları kıtlıkları ile 724/1324-725/1325 kıtlıklarını birbirinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Zira dönem ve coğrafi şartlar, böyle bir sonucun kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Nitekim 717/1317-718/1318 kıtlıklarının bazı bölgelerde henüz bitmemiş olduğunu belirten kaynaklar 724/1324-725/1325 yılı kıtlıklarının da yaklaşık altı yıl

⁸⁷ Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.53, s. 188-189; *Düvelü'l-İslam*, c,2, s.255; Nüveyrî, a.g.e. c.32, s.226.

⁸⁸ Nüveyrî, a.g.e. c.32, s.226; İbnü'l-Verdî, a.g.e. c.2, s.258.

⁸⁹ İlhanlı hanedanının kurucusu Hülâgû'nun torunlarından Argun'un oğluydu. 12 Zilhicce 680'de (24 Mart 1282) doğdu. Budist bir baba ile Nestûrî-Hristiyan bir anneden doğan Olcaytu'ya çocukluğunda Olcay-Buka, Mâtîmûdâr, Harbende (eşek sürücüsü) adları verilmiş, 694/1295 yılında ağabeyi Gâzân Han ile birlikte Müslüman olunca Muhammed Hudâbende (Abdullah) ismini almış, Olcaytu Hudâbende veya Olcaytu Han diye tanınmıştır. Arıntılı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, Olcaytu Han, TDVİA, İstanbul, 2007, c.33, s. 345-347.

⁹⁰ Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, c.53, s. 188-189; *Düvelü'l-İslam*, c,2, s.255.

⁹¹ Nüveyrî, a.g.e. c.32, s.226.

sürdüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla sınırlı bir alanı kapsayan bir kıtlığın çok daha geniş bir alana yayılmış ve etki bakımından insanları adeta kırimdan geçirmiş bir kıtlıktan daha uzun sürmüş olma ihtimali mantıken doğru gelmemektedir. Bu sebeple 724/1324-725/1325 yılları kıtlıklarını 717/1317-718/1318 yılları kıtlıklarına dâhil etmede bir sakınca görülmemektedir. Bu yılların kıtlıkları hakkında bir önceki kıtlıklar kadar bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte kıtlığa müdahale için alınan tedbirlerin takdire şayan olduğu söylenebilir. Kaynaklarda 724/1324-725/1325 yılları kıtlıklarına dair verilen bilgiler şunlardır:

724/1324 yılında “Bilad’ř-şarkiyye”de büyük bir kuraklık ve ekirge istilâsı yaşanmış bundan dolayı insanlar Bilâdşam’a göç etmek zorunda kalmıştı. Kıtlık zellikle Dımaşk’ta olağanüstü bir şekilde kendini göstermişti. Aylarca süren bu kıtlıkta birçok insan hayatını kaybetmişti. İnsanların yiyecek stoklarının azalmış olması sebebiyle fiyatlar da oldukça yükselmişti. Bu şartlarda bir çuval buğdayın fiyatı 220 dirhemi bulmuştu. Sultanın emriyle gerek Mısır gerekse başka yerlerden buğday takviyesi yapılmamış olsaydı bu kıtlığın daha da büyüyeceği açıktı. Sultan ayrıca buradaki gıda ürünleri üzerinden aldığı vergiyi de kaldırarak fiyatların düşmesini sağlamıştır.⁹² Makrîzî’ye göre yükselen fiyatları engellemek ve buradaki insanlara yardımcı olmak amacıyla emir ve tüccarlar deniz yoluyla Mısır’dan yüklü miktarda tahıl sevkiyatı yapmış ve bu şekilde pahalılığın önüne geçmeye çalışmıştır. Buna rağmen kıtlık dört değil altı yıl sürmüştür.⁹³

Malatya, Meyyafarikin, Erbil ve Musul Kıtlıkları

şehir veya kale kıtlıkları her ne kadar ayrı bir başlık altında incelemeye alınmışsa da bu tür yerlerde meydana gelen kıtlıklar, içinde bulunduğu bölgelerdeki kıtlıklardan bağımsız olarak değerlendirilemez. Özellikle 657/1259 yılından itibaren iyiden iyiye hissedilen kıtlıkların bölgenin büyük bir kısmına etki ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte aynı etkiye maruz kalması beklenen adı geçen şehirlerin ayrı olarak değerlendirilmesinin sebebi bölgesel anlamda yaşananlara ilaveten direkt baskıya maruz kalmaları nedeniyle olmuştur. Bunlardan

⁹² İbn Kesîr, a.g.e. c.18, s.245; Yâfiî, a.g.e. c.4, s.203.

⁹³ Makrîzî, a.g.e. c.3, s. 72.

Meyyafarikin, savaş, şiddet ve kıtlığın en şiddetlisinin yaşandığı yer olmuştur. Bölgesel kıtlıkla birlikte şehir olarak özel muhasaralara tâbi tutulan Erbil ve Musul'da yaşananlar, buralardaki kıtlığın şiddetlenmesine katkı sağlamıştır. Malatya, her ne kadar direkt Moğol muhasarasına maruz kalmamışsa da Moğolların dolaylı olarak sebep olduğu bir kıtlıkla karşı karşıya kalmıştır. Verilen bilgiler ışığında aşağıda kuşatma tarihleri birbirlerine yakın olan ve Moğollar tarafından kuşatıldıkları veya yönetimlerine müdahale edildiği için adı geçen şehirlerde yaşanan kıtlıklara değinilmiştir.

1255-58 yılları arası Moğolların hâkimiyetinde olan Anadolu Selçuklularından Rükneddin, Moğol taraftarı; kardeşi İzzeddin ise Moğolların aralarında yaşadıkları bazı olumsuzluklardan faydalanmayı düşünen ve bu amaçla Moğol taraftarı gibi görünüp gerçekte dayıları olan Bizans İmparatorundan da yardım alarak Moğollara karşı savaşa hazırlık yapan saltanatın iki ortağından biridir.⁹⁴ Bunlardan Rükneddin, Moğolların sunduğu imkânlarla kendini teslim ederken, İzzeddin Anadolu'da hâkimiyetini tesis etmek için komutanlarından Ali Bahadır'ı Malatya üzerine göndermişti. Malatya halkı, Rükneddin'e biat etmiş olması sebebiyle İzzeddin'in gönderdiği komutanın hükmünü tanımamıştı. Bundan dolayı zorla iki defa itaat altına alınan Malatya'da büyük bir kıtlık yaşandı. Şehir halkı, özellikle ikinci kuşatma esnasında yaşadığı açlık ve esarete daha fazla tahammül edemeyerek şehrin kapılarını Ali Bahadır ve beraberindekilere açmak zorunda kaldı.⁹⁵ Etrafın tam manasıyla çöle döndüğü bu esnada Türkmenlerin yolları tutmuş olması ve şehre girenleri yağmalaması nedeniyle kuşatılanlara bir şey ulaşmıyordu. Bundan dolayı kapıların açılması, aşılması gibi görünen ilk kıtlığın daha da şiddetlenmesi ve fiyatların yeniden yükselmesine neden olmuştu. Bu sırada Malatya'da bir buğday

⁹⁴ Gregory Abû'l-Farac, (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rızâ Doğrul, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, c.2, s. 561-566; Sevim, Merçil, a.g.e. s.588-589; Yinanç, a.g.e. c.2, s. 231.

⁹⁵ Abû'l-Farac, a.g.e. c.2, s. 561-566; Yinanç, a.g.e. c.2, s. 233.

kafizesi⁹⁶ 120, “bir merkep yk⁹⁷ tuz 400, bir merkep yükü buğday 70 sultan sikkesi mukabilinde satılıyordu.⁹⁸ Birçok kişi, oğulları ve kızlarını istilacılara satmak zorunda kalıyordu. Bazıları suda yumuşattıkları deri ayakkabılarını kaynatıp yerken, bir kadın oğlunu öldürüp etini pişirdikten sonra yediğı anlaşılmış, kadın bu yaptığından dolayı yargılanınca oğlunun etini öldükten sonra yediğine yemin etmişti. Hatta bazı kadınlar l bir başka kadının etini kesip pişirdikten sonra yerken görülmüştü.⁹⁹ Bu esnada Gubos gençlerinden bazı Hristiyanlar Gazarta’nın Ebra Köyünde isyan ederek kendileri gibi Hristiyan olan kardeşlerini soyup öldürmüşler ve bu sayede yiyecek bulmuşlardı.¹⁰⁰ Bu da kıtlığın yalnızca Malatya’da değıl çevresinde de etkili olduğunu göstermektedir.

Meyyâfârikîn, Moğollara tâbiyet ve vergi vermeyi kabul eden Melik Kâmil tarafından idare ediliyordu. Moğolların Bağıdat’ta yaptıkları katliamın ardından bölgede kötü emeller beslediklerinin farkına varan Melik Kamil itaatten ayrılmaya karar vermişti. Bu sebeple Hlâğ, oğlu Yaşmut komutasında bir orduyu Meyyâfârikîn’e göndermişti.¹⁰¹ Yaşmut, Melik Kâmil’den kaleyi teslim ederek itaate girmesini istedi. Melik Kâmil’in teslim olmaktansa savaşmayı tercih edeceğini bildirmesi zerine Moğollar, şehre doğru bir hendek kazarak mancınıklar kurmaya başladı (657/1259 yılının başları).¹⁰² Kuşatma o kadar şiddetli ve acımasızca yapılmıştı ki şehrin içinde insanlığın kabul edemeyeceğı birçok şeyin yaşanmasına sebep olmuştu. Yaklaşık iki yıl devam eden

⁹⁶ Kafiz: şafii Mezhebi âlimlerine göre yaklaşık 24,480 kilograma tekabül eden ağırlık birimi. Bkz. Muhammed, a.g.e. s. 39.

⁹⁷ Merkep yükü olarak bir tanımlama verilmese de bir katır veya at yükü Anadolu’da aşağı yukarı 162 kg olarak kabul ediliyordu. Merkep bunun yarısını taşıyabileceğı varsayımı üzerinden değerlendirildiğinde bir merkep yükünün yaklaşık 80 kg’a tekabül ettiğı söylenebilir. Bkz. Hinz, a.g.e. s.17.

⁹⁸ Ab’l-Farac, a.g.e. c.2, s. 561-566.

⁹⁹ Ab’l-Farac, a.g.e. c.2, s. 561-566; Yinanç, a.g.e. c.2, s. 233.

¹⁰⁰ Ab’l-Farac, a.g.e. c.2, s. 561-566.

¹⁰¹ İbn şeddâd, a.g.e. c.3, K.2, 489-490; Ab’l-Farac, a.g.e. c.2, s. 572; Yinanç, a.g.e. c.2, 240.

¹⁰² İbn şeddâd, a.g.e. c.3, K.2, 489-490; Hüseyin Ali, el-Kevârişu-l Tâbiyye fi Cezîretü’l-Furâtıyye, Musul Üniversitesi: Mecelletu Dirâsât Msiliyye, sayı:63,2022, s. 308-310.

kuşatma büyük bir kıtlıkla birlikte Melik Kamil'in kahramanlığına da şahitlik yapmıştı.¹⁰³ Yaşanan hadiselerin görgü tanıklarından ve aynı zamanda Moğollarla Meyyafarikin halkı arasında arabuluculuk yapan dönemin önemli şahsiyetlerinden İbn Şeddâd ile yine dönemin İlhanlı saray tarihçisi Reşîdüddîn'in anlattıkları Moğol vahşetini açıkça ortaya koymaktadır. İşte anlatılanlar:

Meyyafarikin bir yıl boyunca kuşatılmış, içindeki gıda ve yaşam malzemeleri tükenmişti.¹⁰⁴ Bu sebeple fiyatlar oldukça yükselmiş bir mekûk buğday 45.000; ekmeğin rıtlı 724/1325, farklı cinste hayvan etinin rıtlı 600, yağurdun bir rıtlı 700, bir ukiyye bal 600, soğan 53, pişmiş buğdayın ukiyesi altı, pişmiş derinin bir rıtlı 140 ve bir köpek kafası 60 dirheme satılmıştı. Bir inek 70.000 dirheme satılmış, Melikü'l-Eşref bunun kafa ve ayaklarını 6500 dirheme satın almıştı.¹⁰⁵ Abû'l-Farac, "Alevli fırından çıkarılmış yanık odun gibi kavrulmuş Ardu adında bir şehir sakini: Bir gün çocuklarımla birlikte etle kaynatılmış buğday yemeği pişirmek istedik. Tek tencerelik böyle bir yemeği 500 Hıristiyan zuzesine büyük güçlülere katlanarak gerçekleştirebildim".¹⁰⁶ dediğini nakletmektedir. Şehirde bir kişi Moğollarla görüşme talebinde bulunduğu gerekçesiyle Melik Kamil tarafından idam cezasına çarptırılmış ancak şehrin ileri gelenlerinden birinin araya girmesiyle bir yemek ısmarlamasına karşılık affedilmişti.¹⁰⁷ Kuşatma uzadıkça kıtlığın şiddeti de artmış bu nedenle insanlar pişirdikleri ayakkabılarını¹⁰⁸ ölü etini, köpek, kedi, fare, hatta baba, oğlunu; anne evladını yemeye başlamıştı. Öyle ki bir taraftan veba insanları tüketirken¹⁰⁹ diğer

¹⁰³ İmâdüddîn İsmâîl Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar fî ahbârî'l-beşer*, thk. Muhammed Zeynhum, Darû'l-maârif, Kahire, (t.y), c.3, s. 243; Ahmet Savran, "Meyyâfârikîn" Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, c.29, s. 511-512.

¹⁰⁴ Reşîdüddîn, a.g.e. s. 321-322.

¹⁰⁵ İbn Şeddâd, a.g.e. c.3, K.2, s. 509.

¹⁰⁶ Abû'l-Farac, a.g.e. c.2, s. 575.

¹⁰⁷ İbn Şeddâd, a.g.e. c.3, K.2, s. 509.

¹⁰⁸ Makrîzî, a.g.e. c.1, s. 505.

¹⁰⁹ Ebû'l-Fidâ, a.g.e. c.3, s.243.

tarafından “tıpkı balıklar gibi güçlü insanlar zayıf olanı yiyordu”.¹¹⁰ Hayvanlar da aynı şekilde yemsizlikten ötürü telef oluyordu. Kendilerinden sıkça söz edilen iki şehir kahramanının atları için depolanan saman ve arpa da bitmiş bu yüzden güçsüz duruma düşen atlar da kesilerek yenilmişti. Kalenin içinde hayatta kalanlardan bir grup, Yaşmut’a mektup yazıp kimsenin savaşıacak gücünün kalmadığı, kalanların da ruhen yaşayan, cismen yaşamayan insanlar olduğu söylenmişti. Bu şartlar altında Moğollar şehre girdiğinde üst üste yığılmış ölümlerle birlikte hayatta kalabilen¹¹¹ normal halktan 63, askerlerden 42 ve iki tane de idareci bulmuşlardı.¹¹² Canlı buldukları insanları camide toplayan Moğollar bu insanlardan bir takım mallar istedi. Şehir halkı, “verebileceğimiz malımız var ama size vereceğimize Müslümanlara veririz onlar sizden daha üstündür” diyerek vermeyi reddettiler. Bunun üzerine yedi kişi hariç şehirdekilerin tamamını öldürdükten sonra şehri yakıp yıkarak Hülâgû’ye katıldılar.¹¹³

Moğollar Bağdat’ı tahrip ettikten sonra sefer dönüşünde Erbil Kalesi’ni kuşatıp ele geçirmişti. Bundan sonrasında Moğol, bazı Kürt Beyleri ile Bedreddin’in adamları arasında kalenin hâkimiyeti konusunda bir takım sorunlar yaşandı.¹¹⁴ Erbil’de devam eden bu kargaşa esnasında hem şehirde hem de şehrin yakın çevresinde büyük bir kıtlığın yaşanmasına sebebiyet verdi. Bu sırada Şam’da hasta bir adam için küçük bir güvercinin 12 Nasaraya¹¹⁵ satıldığı bildirilmiştir.

¹¹⁰ İbn Şeddâd, a.g.e. c.3, K.2, s. 509; Reşîdüddîn, a.g.e. s. 321-322; Rükneddin Baybars el-Mansuri, *Zübdetü’l-Fikrâ fi Traihü’l-hicrâ*, thk. Ronald S. Ritşardez, Matbaat Hasib Durğan, Beyrut, 1998, s.41.

¹¹¹ Reşîdüddîn, a.g.e. s. 321-322.

¹¹² İbn Şeddâd, a.g.e. c.3, K.2, s. 509; Reşîdüddîn bu sayının 70 olduğunu söyler. Bkz. s.322; Abû’l-Farac ise kıtlığın şiddetinden kutulabilen toplam kişi sayısını 100 olarak vermektedir.

¹¹³ İbn Şeddâd, a.g.e. c.3, K.2, s. 509.

¹¹⁴ Abû’l-Farac, a.g.e. c.2, s. 570; Sâmî Es-Sakkâr, “Erbil”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, c.11, s. 272-273.

¹¹⁵ Selahaddin zamanında basılan paralar olup Yunancada bunlara Drahmi denilmektedir.

Kıtlığın Şam'ın yanı sıra özellikle Sincar, Asur, el-Cezire, Suriye ve Anadolu'da etkili olduğu söylenmektedir.¹¹⁶

Musul, son kuşatmadan önce 634/1236 yılında Moğollar tarafından kuşatılıp yağma edilmiş ve halkının büyük bir kısmı susuz bırakılarak öldürülmüştü.¹¹⁷ 1259 yılında Moğol komutanlarından Sandağon Musul'u almak üzere bir defa daha kuşatmıştı. Musul sahibi Bedreddin Lulu'nun oğlu Sâlih İsmail, Moğollara karşı büyük bir direniş gösterince kalenin muhasarası bir yıl boyunca devam etti. Bu sırada kalede büyük bir kıtlık baş gösterince insanlar, ölülerle birlikte köpek eti de yemeye başlamıştı. Sâlih İsmail, Sandağon'dan eman istedi. Moğollar bunu kabul ettikleri halde Sâlih İsmail'le birlikte halktan da birçok kişiyi öldürerek şehri yağma etti.¹¹⁸

Sonuç

Tarihi verilere göre kıtlık insanın karşı koymaya en çok zorlandığı, günümüz dâhil her zaman insanlığı tehdit edebilecek felaketlerden biridir. Böyle bir felaketin ne zaman yaşanacağını bilmek oldukça zordur. Özellikle doğal sebeplerden kaynaklanan kıtlıklar bu anlamda daha müphemdir. Savaş gibi beşeri faktörlerle gelişen kıtlıklar kısa bir zaman öncesinden de olsa tahmin edilebilir niteliktedir. Mesela Moğolların Anadolu ve Suriye topraklarına saldırıp Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldıracğını Cengiz Han'ın gelişinden önce kestirmek zor iken, Anadolu'nun düşmesiyle pekâlâ Suriye topraklarına saldırabileceği ihtimalini düşünmek çok daha kolaydı. Dönemin siyasi aktörleri bu nedenle bazı tedbirler almışlarsa da çoğu zaman bunlar işe yaramamıştır. Alınan tedbirlerin boşa çıkması istila edilen coğrafyada kıtlıkları kaçınılmaz kılmıştır.

Anılan coğrafya ve tarihi süreçte yaşanan beşeri kaynaklı kıtlıkların en önemli sebebinin Moğol istilası olduğu anlaşılmıştır. İstila esnasında yaşanan savaşlar nedeniyle insanlar korkuya kapılarak sığınacakları

¹¹⁶ Abû'l-Farac, a.g.e. c.2, s. 570; kuşatma ile ilgili bkz. Baybars, a.g.e. s.43.

¹¹⁷ Kemâlüddîn İbnü'l-Fuvatî, *el-Havadisü'l-camia ve tecarib en-nafia fi el-mietü's-sabia*, tkd. M. R. Şebibi, Mektebetü'l-Arabiyya, 1932, s. 98-99.

¹¹⁸ İbnü'l-Fuvatî, a.g.e. s. 346-347.

yeni yer bulma arayışına girmiştir. Bu korku, insanların sahip olduğu varlıklarını yok pahasına satışlara, kaçma esnasında yaşanan panikle toplu ölümlere, karşı karşıya kalınan ağır iklimsel koşullar nedeniyle bulaşıcı hastalıklara maruz kalmasına ve sonuçta çoğu zaman ölümle neticelenen olaylara neden olmuştur. Bunun yanında yaşanan göçler, bir taraftan demografik değişimi beraberinde getirirken diğer taraftan üretimin durmasına neden olmuştur. Savaşı maruz kalan alanlarda başta çiftçiler olmak üzere diğer üretici sınıfın da bu göçlere katılması doğrudan üretimi etkilemiş, bu da kıtlıkların oluşumunu kaçınılmaz kılmıştır. Bu tür kıtlıklara müdahale olanağı mümkün olduğu halde doğal kıtlıklara nazaran süresinin daha uzun, yıkıcılığının da daha büyük olduğu görülmüştür.

Kıtlıkların oluşumunda beşeri faktör olarak tespit edilen ikinci husus yönetici hataları olmuştur. Aşığı yukarı aynı sonuçların doğmasına yol açan bu hataların en açık örneklerinden birini 1300-1301 yıllarında yaşanan kıtlıklarda görmek mümkündür.

Çalışmada, tespit edilen doğal kaynaklı kıtlıkların sebepleri arasında yağmurların yağmaması (kuraklık) başı çekerken, çekirge istilaları ve çetin geçen kış şartları kuraklığa eşlik etmiştir. Doğal sebeplerden dolayı yaşanan kıtlıklar, beşeri faktörlerin sebep olduğu kıtlıklarla benzer sonuçlar vermişse de onlar kadar zorlayıcı olmamıştır. Öncelikle bu tür kıtlıklarda yıkım ve paniğin yol açtığı olumsuzluklara çok fazla rastlanmasa da açlık ve sefalet en belirgin sonuçlar olarak kendini göstermiştir. Başka yerlerde yiyecek bulma düşüncesiyle yaşanan göçler, savaş nedeniyle gerçekleşen göçlere benzer sonuçlar verme ihtimali varsa da daha tedbirli bir yolculuk olmuştur. Burada da açlık nedeniyle yaşanan toplu ölümlere çoğunlukla bulaşıcı hastalıklar eşlik etmiştir. Sebebi doğal koşullara dayanan bu tür kıtlıklara müdahale çok zor olmakla birlikte etkisinin beşeri faktörlere göre daha kısa süreli olduğu görülmüştür.

Çalışmada savaş veya yokluk halinde olan insanların hayatta kalabilmek için çeşitli yöntemlere başvurduğu görülmüştür. Bu anlamda insanlar yiyeceğe ulaşamadığında çeşitli bitkiler, bitki kökleri, sokakta yaşayan kedi, köpek ya da fare/sıçan gibi hayvanlar hatta leş ve insan etini dahi menülerine zorunlu olarak dâhil edebilmiştir. Pahalılık nedeniyle çoğu zaman yiyeceğe ulaşamayan ailelerin

çocuklarını satışa çıkarması veya öz çocuğunu pişirip yemesi bireylerin bozulan ruh hallerini açıkça göstermiştir.

Geçmişte yaşanan savaşlar, savaşın yaşandığı coğrafyada çok ağır bir şekilde hissedilmiştir. Aynı durum günümüzde de geçerlidir. Hatta günümüzdeki savaşlar, küresel çapta daha geniş bir kapsamı etkileyecek niteliktedir. Kıtlığın ne zaman geleceğini bilemiyorsak da insan olarak bizden kaynaklanan savaşları durdurduğumuz takdirde kıtlığın bir nebze önüne geçebileceğimizin farkında olunmalıdır.

Kaynakça

Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, thk. Halil el-Mansur, Darül'kütüb el İlmiyye, Beyrut, 1997.

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rızâ Doğrul, Ankara, TTK, 1999.

Ali, H. el-Kevârisu-l Tâbiyye fî Cezîretü'l-Furâtîyye, Musul Üniversitesi, Mecelletu Dirâsât Mûsiliyye, (63), 2022.

Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Bezer, G.Ö. Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlik, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2001.

Devâdârî, İbn A. *Kenzü'd-dürrer ve camî'u'l-ğurer*. (thk. H. R. Roveymir), Mısır Tarihi İslami Yayınları, 1960.

Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, thk. İbrahim Şemseddin, Darülkütübü'l-İlmiyye Beyrut, 2002.

Ebü'l-Fidâ, İ. *el-Muhtaşar fî ahbâri'l-beşer*, thk. Muhammed Zeynhum, Darü'l-maarif, Kahire, (t.y).

Gökhan, İ. *Felaketler Çağı Orta Dogu'da Kıtlik, Kara Veba Ve Salgın Hastalıklar (1200-1405)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022.

Hinz, W. *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev. Sevim Acar, Türklük Araştırmaları Dergisi, 1989

İbn Assal, *Tarih İbnü'l-Amid*, thk. Muhammed Kemaleddin, Dar Sadeddin, Suudi Arabistan, 2017.

İbn Battûta, *Seyahatname*, çev. A. Sait Aykut, YKY Yayınları, İstanbul, 2000.

İbn Kesîr, E. *el-bidaye ve'n-nihaye*, thk. A. et-Turki, Darülhicr, Gize, 1998.

İbn Şeddâd, İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim, *el-A'lak el-Hatira fi Zikr-i Ümera eş-Şam ve'l-Cezire*, thk. Yahya Abbara, Menşurat Vezaret es-Sekafe ve'l-İrşad el-Kavmi, Dimaşk, 1978.

İbn Tağrıberdi, Y. *en-Nücumü'z-Zahira fi Mûluk Mısır ve'l-Kahire*, tkd. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1992.

İbn Vâsıl, Cemaleddin Muhammed b. Salim, *Müferricü'l-Kürub*, thk. Hüsneyn Muhammed Rabi', Mısır, (y.y.), (t.y.).

İbnü'l-cezerî, *Tarih havadisü'z-zaman*. el-Mektebetü'l-Aderiyye, Beyrut, 1998.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, thk. Ebü'l-Fida Abdullah el-Kadi, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

İbnü'l-Ezrak, *Meyyafarikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Basımı, Erzurum, 1991.

İbnü'l-Fuvatî, K. *el-Havadisü'l-camia ve tecarib en-nafla fi el-mietü's-sabia*, (tkd.: M. R. Şebibi), Mektebetü'l-Arabiyya, 1932.

İbnü'l-Verdî, Z. *Tarih İbnü'l-verdî*, Haydariyye Matbaası, 1969.

Kök, B. *el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyûb*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004.

Makrîzî, Ahmet, *es-Sûluk li Marifeti'd-Düvel ve'l-Mûluk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Mengirkaon, S. 19. Yüzyılda Diyarbekir'de Kıtık, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2021.

Muhammed b. Yusuf el-Birzâlî, el-Muktefi (Tarihü'l-Birzâlî), thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, el-Mektebetü'l-Assariyya, Beyrut, 2006.

Muhammed Hamza, el-Kevaris et-Tâbiyye fi Bilâdüşşam ve Mısır, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazze Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2009.

Muhammed Said, *el-İzahhat el-Asriyye li'l-mekayis ve'l-mekâyil ve'l-evzen*, Mektebetü Cilü'l-Cedid, San'a, 2007.

Muhammed, A. C. el-Mikayil ve'l-Mevazin eş-şer'iyye, Kudüs Yayınları, Kahire, 2001.

Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, TTK, Ankara, 2014.

Nüveyrî, A. *Nihayetü'l-ereb fi fûnun el-edeb*, thk. N. M. Fewvaz & H. Güçlü F., Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, (t.y.).

Orhan Kılıç, Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklar, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Özgüdenli, O. G. Olcaytu Han, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2007.

Reşîdüddîn Fazlullâh, *Camiuttevarih*, tkd. Yahya el-Haşşab, Vizerat es-Sekafiyye ve'l-İrşad el-Kavmi, BAE, 1960.

Rükneddin Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikrâ fi Traihü'l-hicrâ*, thk. Ronald S. Ritşardez, Matbaat Hasib Durğan, Beyrut, 1998.

Sakkâr, S. Erbil, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995.

Savran, Ahmet, Meyyâfârikîn, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004.

Sevim, A. & Merçil, E. *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Varol, N. Selimoğlu E. Gültekin, T. Anadolu'da İklima Bağlı Kıtık Afeti ve Risk Yönetimi Antropoloji, 37 (2019).

Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Darsader, Beyrut, 1977.

Yinanç, M. H. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Yûnînî, A. *Zeyl Mir'atü'z-Zeman*, Matbaat Meclis Dairetü'l-Maarif el-Osmaniyye, (Ayasofya'daki Nüshanın Basımıdır), Haydarabad, 1954.

Yûnînî, A. *Zeyl Mir'atü'z-Zeman*, thk. Hamza Ahmed Abbas, Abudabi, 2007.

Zehebî, O. *Düvelü'l-islam*, thk. H. İ. Merve & M. el-Arnayut, Dar Sader, Beyrut, 1999.

Zehebî, O. *el-İber fi Haber men Ğaber*, thk. Muhammed es-Said İbn Besiyoni Zeğlul, Darü'l-kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1985.

Zehebî, O. *Tarihü'l-İslam ve Vefâyât el-Meşahir el-Âlâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmüri, Beyrut, Darü'l-Kitabü'l-Arabî, (t.y.).

<https://sozluk.gov.tr/> 26.9.2024.

<https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D9%83%D8%B1/?c=T%C3%BCm> 01.4.2024.

https://daralmhml.com/index.php?route=product/product&product_id=1045 03.10.2024.

<https://islamic-content.com/t/4453> 01.10.2024

Extended Abstract

The dictionary meaning of the word famine is given as not enough for the need, scarcity and scarcity, scarcity of land, scarcity of raw materials and population growth; failure of the product to grow due to reasons such as drought, war etc. and hunger resulting from this; scarcity of foodstuffs. In the definitions made regarding the term, which is also the subject of many academic studies, it has been reported that famine means not the total absence of food but its expensiveness, therefore this term expresses the difficulty experienced in obtaining all kinds of necessities and especially foodstuffs. In other words, it has also been stated that famine is a state of severe hunger resulting from the inability of people to access the foodstuffs they need to sustain their lives. Thus, it is understood that famine can be defined as the imbalance between supply and demand being outweighed by demand for various reasons rather than a complete absence, or in the broadest sense, it can mean having less of anything that is needed. It is also possible to add to this definition the mass deaths caused by malnutrition and subsequent epidemics resulting from the difficulty experienced in accessing food.

Although many different secondary reasons stand out in the emergence of famine, it is possible to attribute all of them to two main elements: "natural" and "human". Natural or physical reasons such as drought, excessive rain, floods, unseasonal cold, typhoons, plant diseases and harmful insects/animals that prey on crops can lead to the destruction of food resources along with crops. Drought is the most common natural cause of famine and is the main factor that causes hunger in arid or semi-arid areas. In addition, the drying up of the source of an important river used for irrigation can lead to famine in the regions it irrigates. One of the most important characteristics of natural famines is that they are sometimes impossible and sometimes very difficult to control. In the human dimension of famine, political and cultural reasons are at the forefront. The most important factor here is wars caused by humans. In addition to the destruction of crops and food during wars, famines are inevitable since food distribution is largely prevented by tactics such as sieges and blockades. Such famines, unlike natural famines, are controllable.

The process that began with the arrival of the Mongols was undoubtedly not only a period associated with famines, but also represented a period of great destruction. During this period, the Anatolian Seljuk State lost its independence, the Abbasid Caliphate was abolished, and the Ayyubid State was rapidly losing its authority, while the Mamluk State emerged in its place. The political, economic and social negativities caused by the Mongols, who

were the main actors in these events, each of which was a turning point in the Islamic world, have often been the subject of academic research and have drawn people's attention in this sense. However, in addition to the famines caused by the Mongols directly or indirectly, the famines that resulted from natural causes during the invasion process and caused great social tragedies have generally not been mentioned or have been glossed over very superficially. However, it is obvious that famines, which have many other consequences such as mass death, demographic change, widespread and contagious diseases, need to be examined in detail. Therefore, the main purpose of this study is to present the past events with their causes and consequences to the service of humanity in order to prevent a problem that always threatens humanity, such as famine, from occurring in the future or to minimize the possible damages if it does occur, and to take precautions. In addition, in this study, all the negativities that are included in the definition and result in famine are evaluated within the framework of "famine". For example; hunger, drought, thirst, locust invasions and other climatic negativities...

One of the famines experienced during the specified period occurred in the Damascus Region in 1245. It is said that the cause of this famine, which was understood to have occurred after a chain of events that followed and triggered each other, was the Khwarezms. In 1243, during the power struggle between the Ayyubid dynasty family, Melik Salih Najmeddin called the Khwarezms who had previously come to Anatolia and asked for their help. When Melik Salih obtained what he wanted through the Khwarezms, the soldiers made certain demands of him in return for this help. When Salih Najmeddin did not meet these demands, the Khwarezm soldiers rebelled and went to the other side. The Khwarezms, who besieged Damascus and plundered its surroundings in 1245, caused this famine. In response to these developments, the ruler of the Ayyubid State, Salih Najmeddin, wrote letters to the emirs of Aleppo and Homs, offering an alliance against the Khwarezms in order to both lift the siege and recover the lands in his hands. When this alliance eliminated the Khwarezms and their allies, the siege of Damascus was ended, thus ending this cause of famine (1246).

Again, the reason for the famine that started in 1259 in the Damascus region and continued to intensify in 1260 has been shown to be inflationary tendencies, which are the basic economic problems of many countries today. The emergence of this tendency was due to the fact that the "al-Yafiya" currency used in the region was printed with a low fineness by the Crusaders. This currency was printed with 15% silver and the rest copper. Therefore, when the rumor spread that the currency would be changed, people started

to buy whatever they could find in order to get rid of this money that had accumulated in their pockets as soon as possible. As a result, the price of the commodity increased as much as possible. This situation continued until the end of the year, and an opportunity arose to exchange the “Yafiya” with low fineness “Nasiri” dirhams, and when the people exchanged these currencies, the market calmed down.

1260 was the year when Mongol attacks were most intense in the region. While looting and massacres continued in Syria, the same actions continued in the southeast of Anatolia. Despite the Mongols losing the Battle of Ayn Jalut against the Mamluks, the great massacre, plunder and blockade they carried out, especially in Aleppo, caused famine in the city. It is said that people ate each other's flesh during the famine in the city. It is reported that a gradual recovery occurred after Hulagu left the region.

When we enter the year 1262, it is mentioned that the famine that broke out, especially in Bilad al-Sham, continued with the accumulation of previous years. Although it is said that the famine continued until this date because “fierce mice” had gnawed the crops the previous year, it can be said that the Mongols’ mobilization had a stronger effect. Hulagu sent a new army to Syria to take revenge for the battle of Ayn-ı Jalut. This action of the Mongols caused a great panic especially in Damascus. The Mamluk sultan made some incentives for the panicking people to go to Egypt. This chaos caused a great famine in the region. It is reported that a similar chaos was also experienced in Anatolia at this time. Although there is no explicit mention of activities to eliminate the famine, it is stated that some local administrators who were thought to have been negligent in deepening the panic and spreading the famine were dismissed by the Egyptian sultan.

It is reported that in 1295, there was a famine in Damascus and its surroundings due to lack of rain. Historians, who reported that the same famine was also effective in Egypt, have mentioned many dramatic events here. Mass deaths occurred as a result of the famines experienced on both sides accompanied by plague, and it is reported that the dead were buried in mass graves and dogs were fed with human corpses that could not be buried. The famine also affected those who were traveling; a traveler could water his own mount for a dirham while he could drink water for a quarter of a dirham. With the rains on December 16, 1295, the famine gradually began to disappear.

It is understood that the famines that occurred in 1300-1301 were caused by various reasons. While the Mongols were effective in the first, it is reported that natural disasters were the cause in the second. Eyewitnesses of

the period mention that the Mongol influence, which started in 1299, continued to increase in 1300. The famine process began especially with the spread of news that Ghazan Khan had moved to the Damascus region. The high taxes imposed on the people and the failure to pay them were effective in spreading the famine. According to the sources of the period, this famine was the most severe famine that the people of Damascus had experienced up to that date. The dismissal of the tax officials in Damascus, the cancellation of the tax decree issued, and Ghazan Khan's return because he could not overcome the snowfall were effective in ending the famine. The famine that occurred in the same region a year later due to a locust invasion also affected the region and similar events occurred from time to time.

It is understood that the famines that occurred in 1317-1318 occurred mainly in the areas known as "Bilad al-Sharqiyya" (Sinjar), Mosul, Mardin, Diyarbekir and Meyyafarikin. Although the cause of the famine that began in 1317 is not mentioned much, it can be inferred from the narration of a massacre committed by the Mongols. It is understood that the famines that continued in the region were caused by three main reasons. These are drought, locust infestation and the Mongols. The combination of these three factors produced quite dramatic results. In addition, the plague that accompanied the famine caused mass deaths, the evacuation of many settlements, and incidents such as feeding on dead meat and selling children. No detailed information is given about when and how the famine ended. During the periods when the famines mentioned above occurred, cities such as Malatya, Meyyafarikin, Erbil and Mosul were besieged by the Mongols and in the meantime, in addition to regional negativities, they were subjected to a more severe famine.

Ultimately, although the causes of famines are seen as different, their results are more or less the same. Migration, mass deaths, infectious diseases and destruction have shown themselves as the average results of famines. Especially the sale of owned goods, which was repeated out of fear every time the Mongols came to Syria, the escape of people to other cities, some to the mountains, some to castles they considered safe and some to Egypt, and the mass deaths and infectious diseases experienced during the escape are important examples of this. In the meantime, the escapes have always made the demographic changes in the newly visited states or cities dynamic.

The aim of this study is to examine the causes of the famines that occurred in Anatolia and Bilad al-Sham, which were subject to the Mongol invasion between 1230-1335, and the negative effects they had on the people of the region. In order to achieve this aim, the focus was on the writings of historians who were contemporary to the period described. In addition, it was

tried to benefit from research works. The evaluation, analysis, comparison and interpretation techniques used by the science of history were used in the study.